

Dovilė Keršienė

SALIAMONO RISINSKIO LAIŠKŲ RINKINYS:
THEATRUM VITAE HUMANAЕ

Anotacija. Tyrimo objektas – humanisto, pedagogo, literato Saliamono Risinskio laiškų rinkinys *Epistolarum Solomonis Pantheri, libri duo* (Altdorpii: In officina typographica Nicolai Talaei, 1587). Tai pirmas epistolografinis rinkinys XVI a., parengtas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės autoriaus. Analizuojant jo sudėtį, turinį, stilistinę raišką, aptariama Risinskio pasaulėžiūra, pasaulėvoka, kūrybiškumas, erudicija ir kt. Lyginant su kitais Vakarų Europos ir LDK epistoliniais tekstais, siekiama parodyti Risinskio veikalo savitumą, originalumą, o kartu išryškinti idėjas, apmąstymus, nuostatas bei kūrybinės raiškos formas, būdingas renesansinės Europos humanistinei, intelektualinei, kultūrinei erdvei.

Raktažodžiai: Saliamonas Risinskis; Marcus Tullius Cicero; Erasmus Roterodamus; Renesansas; epistolografija; lietuvių literatūra (lotynų).

Apie Saliamoną Risinskį (Salomo, Solomon Rysinius, Pantherus, Rysiński, Sarmata, ?–1625) – LDK bajorą, literatą, profesionalų pedagogą, reformacijos veikėją ir jo darbus mokslinėje literatūroje rašyta nemažai. Dalis tyrėjų gilinasi į jo biografiją ir veikalus¹, kita

¹ W. Korotyński, *Salomon Rysiński*, Wilno: W drukarni A. H. Kirkora, 1863; *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*, t. 3, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1965, p. 195–196; Яков Порецкий, *Соломон Рысинский=Solomo Pantherus Leucorussus: Конец XVI – начало XVII века*, Минск: Издательство БГУ им. В. И. Ленина, 1983; Henryk Lulewicz, „Rysiński (Rysinius Sarmata, Pantherus) Salomon h. Ostoja”, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 33 (4), s. 139, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1992, p. 553–

dalys tyrė atskirus kūrinis ar tam tikrus kūrybos aspektus², dar kiti – šio humanisto bibliotekos turinį ir kultūrinę veiklą³, ryšius su užsienio mokslininkais, literatais⁴ bei tarnystę Radvilų dvare⁵.

557; Sigitas Narbutas, „Žmogiškumo sklaida Saliamono Risinskiego raštuose“, in: Saliamonas Risinskis, *Trumpas pasakojimas apie garsiuosius švietausiojo didiko Biržų ir Dubingių kunigaikščio Kristupo Radvilos žygius*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 9–57; Eugenija Ulčinaite, „Saliamono Risinskiego paminklai“, in: *Metai*, 2001, Nr. 5–6, p. 124–129; Eugenija Ulčinaite, *Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001, p. 230–234; Eugenija Ulčinaite, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžius*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 306–309; Алек Латышонак, *Навуковыя крыніцы самакрэслення Саломона Рысінскага як беларуса*, prieiga per internetą: <www.belreform.org/latyszonak_rysin.php>

² M. Cytowska, „Koniektury Salomona Rysińskiego do listów Seneki: Kartka z dziejów filologii klasycznej w Polsce“, in: *Eos*, t. 50: 1959/1960, sąs. 2, [1960], p. 179–186; H. Barycz, *Barok*, in: *Historia nauki polskiej*, pod red. B. Suchodolskiego, t. 2, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1970, p. 192; Krystyna Nizio, „Autorstwo poematu *Stanu wdowiego tęskliwego pobożne zabawy i pociechy*“, in: *Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej*, sąs. 19, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1982, p. 203–212; Czesław Hernas, *Barok*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999, p. 388, 401.

³ Ingė Lukšaitė, „Saliamono Risinskiego bibliotekos Vilniuje sąrašas“, in: *Iš Lietuvos bibliotekų istorijos*, Vilnius: Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka, 1985, p. 17–41; Idem, „Biblioteka Salomona Rysińskiego“, in: *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. 30, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1985, p. 191–206; Idem, „S. Risinskis – Lietuvos reformacijos veikėjas ir humanistinė kultūra“, in: *Lietuvos istorijos metraštis: 1984 metai*, Vilnius: Mokslas, 1985, p. 5–19.

⁴ Heinrich Kunstmann, „Salomon Rysiński i norymberski uniwersytet w Altdorfie“, in: *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. 20, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1975, p. 141–153; Waclaw Urban, „Parę uwag geograficznych i biograficznych dotyczących korespondencji S. Rysińskiego (na marginesie artykułu H. Kunstmanna w t. XX „Odrodzenia i Reformacji w Polsce“)“, in: *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. 21, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1976, p. 227–228.

⁵ Alojzy Sajkowski, „W kręgu poetów radziwiłłowskich (Rymsza–Rysiński)=(Les poètes du cercle de Radziwiłł /Rymsza–Rysiński/)“, in: *Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, Nr. 1 (71), za I i II kwartał 1964 r., [1964], p. 33–35; Idem, *Od Sierotki do Rybeńki: W kręgu radziwiłłowskiego mecena-tu*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1965, p. 40–46; Jan Dürr-Durski, *Daniel Naborowski: Monografia z dziejów manieryzmu i baroku w Polsce*, Łódź, 1966, p. 89 (Risinskiego listy K. Radvilai 1620 m.); 96–97.

Mus sudomino vienas Risinskiego veikalas: *Epistolarum Solomonis Pantheri, libri duo* (Altdorphii: In officina typographica Nicolai Talaei, 1587)⁶. Lietuvos epistolografijos istorijoje ši knyga užima ypatingą vietą. Tai yra pirmas spausdintas laiškų rinkinys, parašytas LDK autoriaus, ir jis labai skiriasi nuo kitų šio regiono XVI a. epistolografinių kūrinių. Kiek įdėmiau jis buvo tyrinėtas ir verstas dalimis tik kelių mokslininkų⁷. Straipsnyje bus aptartas šis epistolografinis rinkinys – vienas ankstyviausių Risinskiego darbų; jis bus lyginamas su kitais Europos ir LDK literatų, humanistų, kultūros veikėjų laiškais, pateikiant kiek ilgesnių citatų, kad būtų galima susidaryti aiškesnį, pilnesnį ankstyvosios humanisto kūrybos vaizdą, pajusti laiškų stiliaus, turinio ypatybes, autoriaus intelekto lygį, jo pažiūrų platumą ir savitumą.

Iš pradžių prisiminkime keletą Risinskiego biografijos faktų, susijusių su šiuo rinkiniu. Spėjama, kad jis gimė apie 1560 m.⁸ Kurį laiką (apie 1584–1586 m.) jis dirbo mokytoju, susipažino su bajoraičiais Kristupu ir Stanislovu Bučinskiais (Christophorus Buczinus, Krzysztof Buczyński z Olszyn; Stanislaus Buczinus, Stanisław Buczyński z Olszyn). Risinskis šiuos asmenis įkalbėjo važiuoti mokytis į Altdorfo akademiją prie Niurnbergo. Ten visi trys įsimatrikuliavo 1586 metų

⁶ Tai reta knyga: Vokietijoje yra trys šio veikalų egzemplioriai. Mes naudojoms Lietuvos literatūros ir tautosakos mokslinėje bibliotekoje esančia, iš Vokietijos atsiūsta, šio leidinio kopija (šifras 8304). Toliau šiame straipsnyje rinkinį vadinsime santrumpa *Epistolarum*.

⁷ Žr. aukščiau minėtus S. Narbuto ir J. Poreckio darbus. Narbutas pateikė keletą laiškų ištraukų su komentarais, aptardamas Risinskiego biografijos faktus, veiklą, kūrybą, pasaulėžiūrą, tik nesinori sutikti su teiginiu, kad Risinskis – epistolografijos žanro pradininkas LDK. Jį galėtume „tituluoti“ pirmojo LDK laiškų rinkinio autoriumi. Poreckis pateikė nemažai šio humanisto laiškų vertimų į rusų kalbą ištraukų, bet neišvengė tam tikrų netikslumų vertimuose ir laiškų numeracijoje. Be to, šis darbas pasižymi tam tikru ideologiniu tendencingumu, mažai ką bendra turinčiu su Risinskiu ir jo epocha.

⁸ Krystyna Nizio, „Autorstwo poematu *Stanu wdowiego tęskliwego pobożne zabawy i pociechy*“, p. 205; Яков Порецкий, *Соломон Рысинский*, p. 7; Sigita Narbutas, „Žmogiškumo sklaida Saliamono Risinskiego raštuose“, p. 9; plg. Ingė Lukšaitė, „S. Risinskis – Lietuvos reformacijos veikėjas ir humanistinė kultūra“, p. 6.

gruodžio 2 dieną⁹. Trejus metus studijuodamas Altdorfe, Risinskis susipažino su kai kuriais studentais ir garsiais to meto dėstytojais, mokslininkais; su jais jis palaikė ryšius – daugiausiai bendraudamas laiškais – iki pat savo mirties. Altdorfe Risinskis išleido ir savo laiškų rinkinį. Taigi literatui tuo metu turėjo būti apie 25 metus¹⁰. Tai svarbu pabrėžti todėl, kad paanalizavus laiškus atrodo, jog jie rašyti subrendusio žmogaus, turinčio tvirtas moralines nuostatas, aiškius siekius, puikų išsilavinimą ir plačius ryšius. Stebina rinkinio temų įvairovė, gilus autoriaus mąstymas, vidinė kultūra, kūrybiškumas ir erudicija.

Laiškai daugiausiai rašyti Lenkijoje; keli turi nuorodas į Vokietiją. Knygos turinys rodo, kad Risinskis savo rašytus ir jam draugų atsiųstus laiškus rinko. Galima manyti, kad jis, nuvykęs į Altdorfą ir galbūt paskatintas draugų ar dėstytojų arba sąmoningai siekdamas „išplaukti“ į platesnius vandenis, pasinaudojo pasitaikiusia proga ir, paruošęs spaudai, ten pat juos išleido. Jaunasis humanistas visada svajoto apie platesnius horizontus, siekė kitokio požiūrio nei, ko gero, buvo įprasta provincijoje, kur jam teko sunkiai dirbti ne vienus metus. Kadangi jo laiškuose kalbama apie bendražmogiškus, visuotinius, o ne apie siaurus asmeninius dalykus, tai tas rinkinys turėjo ir galėjo būti įdomus ir vokiečiams, ir apskritai *respublica litterarum* nariams.

Apie tokį savo siekį ar svajonę jaunas, veržlus, dūstantis nuo provincijos ankštumos pedagogas rašo viename laiške (II, 25)¹¹, skirtame auklėtiniui Demosteniui¹² Bučinskiui. Laiškas pradedamas dvieliu,

⁹ Ingė Lukšaitė, *op. cit.*, p. 6; Heinrich Kunstmann, „Salomon Rysiński i norymberski uniwersytet w Altdorfie“, p. 141; Krystyna Nizio, „Autorstwo poematu *Stanu wdowiego tęskliwego pobożne zabawy i pociechy*“, p. 205.

¹⁰ Dedikacinėje laiškų rinkinio įžangoje, kurią parašė Johanas Busenreuthas, autorius vadinamas „iuvenis ornatissimus“, lap. Avi verso.

¹¹ Patogumo dėlei cituojamus laiškus numeruosime taip: romėniškais skaitmenimis – rinkinio knygas, o arabiškais – laiškus.

¹² Demosteni vadinamas kažkuris iš minėtų Bučinskių. Mokslinėje literatūroje diskutuojama, kodėl Risinskis kartais kurį nors iš auklėtinių pavadina antikiniu vardu – tai Demosteni, tai Menelajumi, ar tai apskritai esą tie patys bajoraičiai. Įdomus lenkų tyrėjo W. Urbano aiškinimas, kad kupinas filologinės fantazijos Risinskis transponavo vardus *Christophorus* ir *Stanislaus* į *Demostenes*

kuriame sakoma, kad gimtoji žemė visus traukianti nepaaiškinamu savo saldumu ir neleidžianti savęs užmiršti. Toliau rašoma:

Bet prisiekiu Herakliu¹³, kai yra pakankamai palanki proga išnešti kojas iš lizdo ir papuoštą naminėmis plunksnomis galvą iškišti išorėn, norisi prisisotinusiam gimtinės oro įkvėpti ir svetimos padangės dvelksmo. Ar ilgai mes gyvensime vienuoliškai? Ar ilgai prisirišę prie tų pačių kerčių, tenkinsimės mokymu, beveik atsiskyrėlišku ir uždaru? Nuvalkiotas posakis „namų užsiėmimai padaro mokslininku“ nėra toks tvirtas ir visuotinis, kad neturėtų išimties. Nereikia atskirti kabinetinio darbo nuo darbo kartu su kitais, ir atvirakščiai.¹⁴

Laiške raginama ruošti sparnus kelionei, nes mintys jau skraidančios Bazelyje. Užbaigiama gražia metafora, tiesiog žodžių žaismu: *Parašyta Bellovalles kaime; o kad kitą kartą [būtų rašyta] iš Bazelio miesto arba – kas man ne mažiau būtų malonu – iš Bellovacensi kaimo, kuris yra Paryžiuje!*¹⁵ Taigi jaunasis pedagogas svajoja apie Bazelį,

ir *Menelaus*, daugiau apie tai žr.: Waclaw Urban, „Parę uwag geograficznych i biograficznych dotyczących korespondencji S. Rysińskiego“, p. 227–228, pgl. dar: Heinrich Kunstmann, „Salomon Rysiński i norymberski uniwersytet w Altdorfie“, p. 142. – Mes manome, kad Risinskis galėjo pavadinti adresatą kitokiu vardu ir priklausomai nuo laiško turinio ar tikslo. Pvz., II knygos 3 laiške ironiškai, argumentuotai, pateikiant Antikos pavyzdžių, auklėtinui išdėstomas jo „klaidos“ – persistengimas giriant mokytoją ankstesniame laiške. Demostenas buvo žymus senovės graikų oratorius, tad galbūt per daug išgyręs pedagogą auklėtinis ironiškai pavadinamas jo vardu. O kituose laiškuose (II, 25; 26), kuriuose stengiamasi įtikinti būsimus mecenatus – bajoraičius Bučinskius – dėl kelionės į užsienį būtinybės, suteikiami antikiniai žymių veikėjų vardai gali reikšti tiesiog norą įtikinti ir įtikinti (II, 11). Menelajas, Spartos karalius, Trojos karo dalyvis, garbėjo kaip protingas ir teisingas valdovas.

¹³ Gana dažnai Risinskio vartojamas posakis.

¹⁴ Žr. Saliamonas Risinskis, *Epistolarum*, lap. Giiii recto-verso. Čia ir toliau versta straipsnio autorės; kartais, be lotyniško teksto, buvo naudojamos minėtais J. Poreckio ir S. Narbuto vertimais.

¹⁵ *Ibid.*, lap. Giiii verso. Mokslininkai skirtingai aiškina šiuos lotyniškus vietovių pavadinimus ir nėra tiksliai identifikavę šių ir kitų laiškuose minimų „keistų“ geografinių pavadinimų, pvz., *curia Frigidaquensis, in pago Voinaroviensi regionis Pedemontanum*. Manoma, kad tai – Lenkijos Pakarpatės vietovės, kurių tikruosius pavadinimus kūrybingasis Risinskis „įvilko“ į lotyniškų naujadarų apvalkalą, galbūt norėdamas, kad jo kūriniai labiau primintų Antikos kūrinius, būtų kuo „europietiškesni“, humanistiški – juk leidinį skaitys užsieniečiai, arba tiesiog taip pasireiškė jo puikus antikinių kalbų žinojimas ir išradingas kūrybiškumas.

Paryžių, apie „šviežią orą“ ir studijas užsienyje, o tomis svajonėmis užkrečia ir savo auklėtinius.

Risinskio veikalą sudaro 71 laiškas, suskirstytas į dvi knygas: pirmoje yra 23 kūriniai, antroje – 48. Laiškai rašyti 1585–1587 m. iš įvairių vietų: pirmojoje knygoje – vien iš Lenkijos (Secemino ir Voinoravos), o antrojoje – laiškai, rašyti ir Lenkijoje, ir Vokietijoje. Yra kūrinių, kurių parašymo vieta nenurodyta (I, 22; II, 16; 33; 35; 40; 42; 43; 47). Beje, jie daugiausiai skirti anoniminiams asmenims (*cuidam*), tai yra jie akivaizdžiai fiktyvūs (I, 18; 19; 22; II, 7; 16). Rinkinyje yra 68 paties Risinskio rašyti laiškai, o 5 – rašyti jam (I, 4; II, 35; 40; 43; 47)¹⁶. Dauguma Risinskio laiškų rašyti proza ir yra „realūs“, bet yra keletas ir eiliuotų (I, 3; II, 33; 45; 46).

Rinkinio tekstai išspausdinti kursyvinio šrifto lotynų kalba, sudėti chronologine tvarka. I-oje knygoje randame 1585 metais rašytus laiškus, II-oje – 1586–1587 metais. Rašyta beveik kiekvieną mėnesį, bet yra kelios grupės laiškų, kurie rašyti tą patį mėnesį. Tai labiau būdinga antrajai knygai ir kūriniams, rašytiems Altdorfe. Pavyzdžiui, II-oje knygoje tokie yra 1586 metų liepos mėnesio 4 laiškai ir 1587 metų liepos mėnesio 9 laiškai. Antros knygos pabaigoje rasime ne tik Risinskio rašytų laiškų, bet ir skirtų jam. I-oje knygoje yra tik vienas laiškėlis-atsakymas, adresuotas rinkinio autoriui (I, 4). Beje, daugu-

O vietovė *vicus Bellovacensis*, anot W. Urbano, – tai gatvė Paryžiuje, kur Risinskis svajoto nuvykti. Apie visa tai plačiau žr.: Waclaw Urban, „Parę uwag geograficznych i biograficznych dotyczących korespondencji S. Rysińskiego“, p. 227; Heinrich Kunstmann, „Salomon Rysiński i norimberski uniwersytet w Altdorfie“, p. 142–143; Sigitas Narbutas, „Žmogiškumo sklaida Saliamono Risinskio raštuose“, p. 23, 25.

¹⁶ Turbūt todėl tyrėjai nurodo skirtingą rinkinio laiškų skaičių ir tai dažnai daro be konkretnesnio paaiškinimo arba teigia, kad ne visi rinkinio tekstai yra laiškai, mat jame esą ir eilių bei panašios kūrybos. Bet, įdėmiau peržiūrėjus rinkinį, tampa aišku, kad tos „eilės“ – tai eiliuoti epistolografiniai kūriniai, išlaikantys laiško formą, plg.: Heinrich Kunstmann, „Salomon Rysiński i norimberski uniwersytet w Altdorfie“, p. 145; Henryk Lulewicz, „Rysiński (Rysinius Sarmata, Pantherus) Salomon h. Ostoja“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, p. 554; Krystyna Nizio, „Autorstwo poematu *Stanu wdowiego tęskliwego pobożne zabawy i pociechy*“, p. 209.

ma Risinskiui siųstų laiškų nėra datuoti (II, 35; 40; 43; 47), kaip ir laiškai-kūrinėliai ar eiliuoti laiškai, tai yra panašūs į fiktyvius (I, 3; 22; II, 33), arba pateiktos keistos, neįprastai žymimos datos (pvz., I, 18: *Anno ab V. C. 2337*¹⁷; I, 19: *Anno ab O. C. 5555*). Taigi tas faktas, kad kai kurie laiškai yra be parašymo vietos ir be datos (nors dauguma rinkinio laiškų jas turi ir sudėti tiksliai chronologiškai), ir tai, kad kai kurie jo tekstai yra ne tikra korespondencija, bet fiktyvūs laiškai ar eiliuoti kūriniai, verčia manyti, jog autorius galbūt norėjo skaitytojui pateikti tarsi kokį korespondencinį dialogą, tarsi intelektualų pokalbį tarp draugų, ir kad dalis laiškų, skirtų Risinskiui, galėjo būti sukurti jo paties. Žinoma, kol kas tai tėra hipotezė. Mums čia svarbu nurodyti, kad visa tai – Europos humanistų korespondencijos įtaka, tuo labiau, kad tuo metu, kai buvo rašyta dalis II-os knygos laiškų, Risinskas jau buvo Altdorfe ir bendravo su kai kuriais garsiais tenyškiais intelektualais, humanistais ir mokslininkais. Reikia nurodyti ir tai, kad savo bibliotekoje, rinktoje nuo jaunystės laikų, jis turėjo ne vieną humanistinę epistolografijos rinkinį, o laiškų rašymo meno ir teorijos buvo mokoma įvairiose mokyklose bei plačiai paplitusiuose laiškų rašymo vadovėliuose (*modi epistolandi*), kur buvo aiškinama laiško samprata, jo funkcijos, rūšys, stiliai ir kt.¹⁸

Paties Risinskio laiško samprata aiškėja iš keleto jo rinkinyje esančių tekstų. Humanistas vartoja tokius laiško terminus: *epistula*, *litterae*, *tabella*, *litterulla*. Laiško kaip tarpininko (*internuntius*), nebylaus pasiuntinio (*nuntius*), daug patikimesnio ir tikresnio už gyvą,

¹⁷ Šią datą galima būtų aiškinti taip: raidė V gali reikšti ir raidė U, tuomet *ab U. C.* gali būti lotyniško posakio *ab urbe condita* (nuo miesto (t. y. Romos) įkūrimo) trumpinys. Tada, atėmę iš 2337 Romos įkūrimo metus – 753 m. pr. Kr., gauname 1584 metus.

¹⁸ Apie tai daugiau žr.: Ingė Lukšaitė, „Saliamono Risinskio bibliotekos Vilniuje sąrašas“, p. 17–41; Idem, „Biblioteka Salomona Rysińskiiego“, p. 191–206; Idem, „S. Risinskas – Lietuvos reformacijos veikėjas ir humanistinė kultūra“, p. 5–19; Dovilė Keršienė, „Cicerono laiškai ir Renesanso humanistinės epistolografijos tradicija“, in: *Senosios Lietuvos literatūra*, kn. 24, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 63–99.

kaip vieno asmens kreipimasis į nesantįjį šalia supratimas, teigimas, kad laiškai esą gyvi ir gali kalbėti¹⁹, nesiskiria nuo to meto epistolografijos vadovėliuose ar humanistų korespondencijoje pateikiamų laiško apibrėžimų, pavyzdžiu imant Marką Tulijų Ciceroną ir kt.

laišku perduodame žinią ir kalbamės per atstumą; laiškas yra nesančiųjų vienas šalia kito pokalbis raštu; laiškas yra tarsi ypatingas mūsų minčių ir pašnekesių bei troškimų nešėjas ir tarpininkas, perduodamas vieno kitam nesančiam; [tai] pranešimas negalinčio dėl drovumo ar kitos priežasties kalbėti ir pranešti, taip pat kuriuo pasinaudodami dalijamės su draugais ir priešais savo slaptomis mintimis ir siekiais²⁰, raštiškas minčių ir jausmų perdavimas nesantiesiems šalia arba tarsi nesantiesiems.²¹

Risinskis supranta laišką kaip išsiskyrimo draugui, sielos palengvimo būdą (II, 29), kaip progą parodyti savo šmaikštumą (I, 7 – *per epistolam iocari tecum*) ir apskritai kaip intelektualaus ir intensyvaus bendravimo priemonę, puikiai tinkamą draugystei užmegzti ir palaikyti bei bičiuliškai (*familiariter*) šnekučiuotis (pavyzdžiui, II, 30). Panašu, kad humanistas gerai žinojo *modi epistolandi* reikalavimą

¹⁹*Atqui tabella, mutus quidem verum multo tutior certiorque vivo nuncius hac in parte officium suum defugere nequaquam videri posset. Ea siquidem est finitore Tullio absentis ad absentem alloquium: ut non immerito quondam Indis Epistolas esse animatas ac loqui persuasum fuerit. Ergo, quem praesentem per anim[ae?] fenestras tueri non datur, eum per litteras saltem compellere tutissimi licebit* (Betgi laiškas, nors ir nebylus pasiuntinys, daug patikimesnis ir tikresnis už gyvą, esant tokioms aplinkybėms, atrodo, savo pareigos gali ir nevengti parodyti. Kadangi jis, pasak Tulijaus, yra nesančiojo šalia kreipimasis į nesantįjį šalia: kaip kitados teisingai buvo indų tikinama, kad laiškai esą gyvi ir [gali] kalbėti. Taigi, ko šalia esančio negalima matyti pro sielos langus, į tą bent laiškais bus galima patikimiausiai kreiptis), versta iš: Saliamonas Risinskis, *Epistolarum*, lap. Diii verso (II, 2).

²⁰Žr. Dovilė Keršienė, „Cicerono laiškai ir Renesanso humanistinės epistolografijos tradicija“, p. 81 ir kt.

²¹Iusti Lipsii, *Epistolica institutio excerpta e dictandis eius ore anno 1587 mensie Iunio. Adiunctum est Demetrii Phalerei eiusdem argumenti scriptum*, Antverpiae: Ex off. Platiniiana apud Ioannem Moretum, 1601, in: *Źródła wiedzy teoretycznoliterackiej w dawniej Polsce: Średniowiecze–Renesans–Barok*, wstęp, wybór i opracowanie Maria Cytowska i Teresa Michałowska, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999, p. 396. Versta iš lenkų kalbos straipsnio autorės.

rašyti trumpai (*brevis, brevitās*)²². Štai ilgo laiško, pasakojančio apie kelionę, pabaigoje jis tarsi susigriebia nesilaikęs laiško rašymo taisyklių: *Betgi apimtas pasakojimo įkarščio pažeidžiau paprasto laiško taisyklę. Todėl kartu su klajonių pabaiga, juk taip tau norėjosi pavadinti mano kelionę, baigiu rašyti*²³.

Pačioje leidinio pradžioje Risinskis pateikia epigrafą, kurio turinys išryškina autoriaus požiūrį į laišką ir kuriam įtakos, atrodo, irgi turėjo humanistinė kultūra:

Verius haud quisquam quis sis²⁴, ut Epistola dicit:
Fallor? an hic etiam Proteus esse cupis?²⁵

Čia minimas graikų mitologijos senolis Protėjas²⁶ galėdavo pasiversti liūtu, drakonu, pantera, tekančiu vandeniu ir medžiu. Ko gero, Risinskis šiuo epigrafu norėjo pasakyti, kad laiškas – tai autoriaus sielos atspindys, nes juose išryškėja rašančio žmogaus nuotaikos,

²² *Epistolae breves esse debent*, žr. Racek Dubravský (Rodericus Dubravus), *Roderici Dubravi Bohemi Libellus de componendis epistolis*, Impressum Viennae: [Per Hieronymum Vietorem et Joannem Singrenium], 1511, p. a⁴ verso (naudotasi egz. VUB – II-2353). *Epistolae etiam, quoad eius fieri potest, breves esse debent; propria enim et quasi peculiaris epistolarum est brevitās (Laiškai turi būti, kiek tik tai įmanoma, glausti, nes [jiems] dera trumpumas ir yra [jiems] būdingas)*, in: Jan Ursyn z Krakowa, *Modus epistolandi cum epistolis exemplaribus et orationibus annexis=O sposobie pisanía listów wraz z wzorami listów i mowami*, przełożyła, wstępem i objaśnieniami opatrzyla Lidia Winniczuk, (*Biblioteka pisarzyów polskich*, Seria B, Nr 7), Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1957, p. 16 (32).

²³ Saliamonas Risinskis, *Epistolarum*, lap. Hiiii recto-verso (II, 38): *Sed dum me ardor singula explicandi tenet, leges Epistolae violo. Ea propter cum fine peregrinationis, quoniam tibi illam sic appellare placuit, scriptionis finem facio.*

²⁴ Plg. Erazmo Roterdamiečio laiško tomo įžangos žodžio atsisveikinimą: *Bene vale, quisquis es qui haec legis (Gerai gyvuok, kas tu bebūtum, kuris šitai skaitai)*, žr. *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami*, Denuo recognitum et auctum per P. S. Allen et H. M. Allen, t. 4: 1519–1521, Oxonii: In typographeo Clarendoniano, 1922, p. 147.

²⁵ *Teisingiau niekas, kas tu bebūtum, nei laiškas nepasako: || Klystu? Ar ir čia trokštai būti Protėjas?*

²⁶ Protėjas – senukas, Poseidono tarnas. Jo savybės – išmintis ir gebėjimas pranašauti. Jis galėjo keisti savo pavidalą. Perkeltine prasme – tai nepastovaus, nepatikimo žmogaus simbolis, žr.: *Antikos žodynas*, Vilnius: Alma littera, 1998, p. 417.

mintys, atsiveria siela, kad ir kaip ją sléptum, ir kad laiškų įvairovė – begalinė. Kartu tvirtinama, kad pažiūrų nepastovumas nėra geras dalykas. Jakovas Poreckis, tyrinėjęs Risinskio kūrybą, teigia, kad šiuo epigrafu humanistas norėjęs išsakyti savo gilius apmąstymus apie literatūrinės kūrybos ir epistoliarinio žanro vystymosi kelius. Esą epigrafo žodžiais pabrėžiamas jaunojo rašytojo siekis atsisakyti požiūrio daugiaveidiškumo ir nepastovumo bei noras nuoširdžiai ir ištikimai laikytis savo įsitikinimų²⁷.

Beje, ši keitimosi, nepastovumo, o kartu įvairumo ir prisitaikymo prie aplinkybių sąvoka, įkūnyta Protėjo įvaizdžiu, labai primena Erazmo Roterdamiečio (Desiderius Erasmus Rotterodamus, 1469–1536) pateiktą palyginimą, kur sakoma, jog laiškas turįs prisitaikyti prie aplinkybių, adresato ir pan., ir lyginamas su jūros polipu, kuris savo spalva prisiderina prie bet kokio jūros dugno, arba Merkurijumi, tinkamu būti idealiu dievų pasiuntiniu, galinčiu čia pat įgyti bet koki pavidalą, kokio reikia pagal situaciją²⁸. Natūraliai kyla klausimas, ar iš laiškų, skirtų spausdinti, galima gerai pažinti autorių, perprasti jo sielą ir mąstymą? Juk to meto epistolografija – tai tam tikra poza, kaukė, saviraiškos būdas, tarsi kokia „vizitinė kortelė“.²⁹ Čia svarbu ir

²⁷ Яков Порецкий, Соломон Рысинский, p. 20.

²⁸ *De conscribendis epistolis, Des. Erasmi Rotterodami opus. Ioannis Ludouici Viuis Valentini Libellus uerè aureus. Conradi Celtis Methodus. Christophori Hegendorphini Epitome, omnia studiosè excusa, ac indice aucta*, Coloniae: Excudebat Petrus Horst, Anno 1563, p. 14. Be to, garsusis Renesanso filosofas Pico della Mirandola, kalbėdamas apie žmogaus chameleoniskumą, jo prigimties nepastovumą, pasitelkia senovės graikų filosofo Asklepijo Atėniečio mintis ir lygina žmogų su Protėjumi, žr. *Filosofijos istorijos chrestomatija: Renesansas*, Vilnius: Mintis, 1984, p. 124.

²⁹ Žr. Dovilė Keršienė, „Cicerono laišakai ir Renesanso humanistinės epistolografijos tradicija“, p. 73–76, 82. Plg. su Johano Huizingos mintimis apie Erazmą Roterdamietį. Tyrėjas teigia, kad neteisinga manyti, jog iš laiškų Erazmą galima pažinti iki pačių gelmių, mat esą tokio būdo žmones sąlytis su kitais trikdė, tad geriausius ir giliausius dalykus jie pasaką, kreipdamiesi ne į paskirą asmenį, o kalbėdami visiems. Po ankstyvųjų širdies išliejimų ir sentimentalaus prieraišumo ženklų Erazmas esą daugiau niekadės iki galo neatsivėręs kitiems žmonėms. Huizinga sako, jog atėjo metas, kai visa didžiojo olando nepaprastai gausi korespondencija tapo ne kažin kuo daugiau, nei vien begaline savigyva, žr. Johan Huizinga, *Erazmas*, iš nyderlandų kalbos verstas Antano Gailiaus, Vilnius: Aidai, 2000, p. 128.

tai, kad pedagogas spausdina savo laiškus užsienyje, todėl jų turinys savaime turi būti suprantamas kuo platesniam žmonių ratui. Gal dėl to jo laiškuose nėra tiek daug asmeninių, biografinių detalių, vietinių realijų. Skaitant rinkinį, sunku atsikratyti minties, kad jis labiau pri-
mena literatūrinį kūrinį, o ne realią intymią korespondenciją.

Šiuo požiūriu ir plačiu temų diapazonu Risinskis labai skiriasi nuo kitų XVI–XVII a. LDK ir Mažosios Lietuvos epistolografų, pavyzdžiui, Abraomo Kulviečio (Abraham Culvensis, apie 1510–1545)³⁰, Stanislovo Rapolionio (Stanislaus Rapagelanus, ?–1545)³¹, Andriaus Volano (Andreas Volanus, 1530–1610)³², Martyno Mažvydo (apie 1510–1563)³³, Jono Bretkūno (1536–1602)³⁴, Augustino Rotundo

³⁰ Abraomas Kulvietis, „Tikėjimo išpažinimas“ (*Confessio fidei Abrahami Cilverensis, scripta ad serenissimam reginam Poloniae*, 1543). Lotynišką tekstą žr.: *Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogthums Preussen*, hrsg. von Paul Tschackert, t. 3, Leipzig: Hirzel, 1890, p. 54–57; lietuviški vertimai: *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija: Feodalizmo epocha*, red. Kostas Korsakas ir Jurgis Lebedys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 476–478 (laišką vertė Benediktas Kazlauskas); Juozas Jurginis, *Istorija ir poezija: Kultūros istorijos etidai*, Vilnius: Vaga, 1969, p. 58–59. Apie šį laišką plačiau žr. Dainora Pociūtė, *Maištininkų katedros: Ankstyvoji reformacija ir lietuvių–italų evangelikų ryšiai*, Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 121–143 ir kt.

³¹ Žr. Stanislovas Rapolionis, „Laiškas Pauliui Speratui (Karaliaučius, 1545 m. sausio 4 d.)“, in: *Stanislovas Rapolionis*, sudarė Eugenija Ulčinaite ir Juozas Tume-
lis, Vilnius: Mokslas, 1986 (lotyniškas tekstas p. 157–160, Eugenijos Ulčinaitės vertimas p. 160–161). Laiške gvildenamos teologinės problemos, aptariami Šv. Rašto vertimo subtilumai.

³² A. Volanas rašė kelių tipų laiškus. Vieni jų – teologiniai polemieniai kūriniai, turintys literatūrinę laiško formą, skirti viešai skaityti. Antri – visuomeninio pobūdžio vieši laišakai, treči – asmeniniai laišakai su tik adresatu skirta informacija. Laiškai rašyti 1565–1610 m., bet jų išliko tik 10, žr. Andrius Volanas, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 309–362.

³³ Apie M. Mažvydo laiškus, jų publikacijas žr. Marcelinas Ročka, „Martyno Mažvydo lotyniškieji raštai“, in: Idem, *Rinktiniai raštai*, p. 112–130; išlikę 13 jo laišku su vertimais publikuoti: Martynas Mažvydas, *Pirmoji lietuviška knyga*, Vilnius: Vaga, 1974, p. 245–334; *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija: Feodalizmo epocha*, p. 36–48 (laiško kunigaikščiui Albrechtui ištrauką vertė Marcelinas Ročka, p. 47–48). M. Mažvydo adresantas – žmogus, besiskundžiantis savo vargana materialine padėtimi, susirūpinęs parapijiečių prasta tikėjimo būsle, siekia spartesnio liuteronų mokyimo plėtojimo.

³⁴ 14 J. Bretkūno laišku publikuota: Jonas Bretkūnas, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mokslas, 1983, p. 313–327. Jų pobūdis ir turinys labai panašūs į M. Mažvydo laišku.

(Augustinus Rotundus, apie 1520–1582)³⁵, Mikalojaus Radvilos Juodojo (Nicolaus Radivilus, cognomento Niger, 1515–1565)³⁶, Jono Kiškos (Joannes Kisca, 1547–1592)³⁷, Kristupo Zigmanto Paco (Christophorus Sigismundus Pac, 1621–1648)³⁸ ir kitų, kurie

³⁵ Augustino Rotundo laiškų ir jų vertimų publikacijos: „Laiškas Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Steponui (1576)“ [tik vertimas]; „Augustino Rotundo Mieleškio, abiejų teisių daktaro, karališkosios didenybės sekretoriaus ir t. t. laiškas šviesiausiajam ir garbingiausiajam ponui, ponui Jurgiui Radvilai, Olykos kunigaikščiui, Dievo malone Vilniaus vyskupui, kuriuo atsakoma kažkokiam anonimui, peršančiam ereziją minėtam garbingiausiajam ponui (1581)“ [lotyniškas tekstas ir vertimas]; „Apie garbingą Lenkijos karalystės bažnytininkų luomo padėtį (1582)“ [lotyniškas tekstas ir vertimas], in: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, sudarytojai Algis Samulionis, Rasa Jurgelėnaitė, Darius Kuolys, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 5), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 276–285, 312–337, 339–368. 1576 m. laiško vertimas taip pat skelbtas: *Sietynas*, t. 5, Vilnius, 1989, p. 113–125; jo lotyniškas tekstas publikuotas: *Archivum Komisyi Prawniczej*, t. 7, Kraków, 1900, p. XV–XXII. Jau patys laiškų pavadinimai nusako jų turinį ir problematiką: juose kalbama apie LDK teisinę sistemą, lotynų kalbos įteisšinimą kaip valstybinės ir kt., kitur polemizuojama religiniais klausimais. Šie laišakai primena viešą kalbą, polemiką, o ne intymią realią korespondenciją.

³⁶ Žr. „Du laiškai: vienas Venecijos piliečio Aloizijaus Lipomano, Veronos vyskupo, Romos popiežiaus legato Lenkijoje, šviesiausiajam kunigaikščiui ponui Mikalojui Radvilai, Vilniaus vaivada ir t. t., o antras – to paties šviesiausio pono Radvilos tam vyskupui ir legatui“ (*Duae epistolae: Altera Aloysii Lipomani Veneti, episcopi Veronae Rom: Pontificis in Polonia legati, ad illustrissimum principum D. Nicolaum Radivilum, Palatinum Vilmensem etc. Altera vero eiusdem illustrissimi D. Radivili ad episcopum et legatum illum*, Regiomonti Borussiae, 1556). Vienas šio leidinio egzempliorius saugomas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje, signatūra L–16/1–25. Dalis Radvilos laiško, išversto į lietuvių kalbą Dalios Dilytės, pateikta: *Lietuvos ateizmo istorijos chrestomatija*, Vilnius: Mintis, 1988, p. 46–54. Plačiau apie šį kūrinį, kuriame kalbama apie tikėjimo klausimus, žr. Dainora Pociūtė, *Maištininkų katedros: Ankstyvoji reformacija ir lietuvių–italų evangelikų ryšiai*, p. 362–389 ir kt.

³⁷ J. Kiškos laiškuose vyrauja valstybės politinių realiųjų akcentai. Jis susirašinėjo ir su Heinrichu Bullingeriu bei Josiasu Simleriu. Šie laišakai dažnai buvo ne tik pagarbos pareiškimai ar rekomendacijos, bet ir nedideli teologiniai traktatai, kuriuose buvo diskutuojama dėl požiūrių į Šv. Trejybę, Kristaus dieviškumą. Apie visa tai plačiau žr. Nelė Asadauskienė, *Kiškų giminė LDK XV–XVII a.: Genealoginis tyrimas*, Vilnius: Vaga, 2003, p. 47–52, 182–211; Ingė Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 289.

³⁸ Žr. Vaida Kamuntavičienė, „Lietuvos samprata Kristupo Zigmanto Paco laiškuose: 1646–1660 metai“, in: *Darbai ir dienos*, 2005, Nr. 44, p. 167–174. Savo laiškuose Pacas informuodavo adresatus apie padėtį valstybėje, siekė atskleisti politines iniciatyvas, gvildeno karų su Maskva ir Švedija problemas, kariuomenės reikalus, rašė ir apie asmenines problemas bei kita.

savo laiškuose neapartinėjo literatūros, Antikos kultūros ir filosofijos, egzistencinių klausimų, kaip tai darė, pavyzdžiui, Francesco Petrarca (1304–1374), Erazmas Roterdamietis ar Justas Lipsijus (Iustus Lipsius, 1547–1606). XVI–XVII a. LDK humanistų veiklos ir mąstymo lauke, jų epistolografinėje ir kitokioje kūryboje dominavo trys pagrindinės temos – valstybė, tikėjimas, laisvė³⁹. Jų laišškai, beje, neleisti atskiromis knygomis (išskyrus nebent Radvilos Juodojo ir popiežiaus legato Aloizijaus Lipomano (Aloysius Lippomanus, 1496–1559) laiškus, sudėtus kartu viename leidinyje), yra publicistiniai polemniai kūriniai arba asmeninio realaus bendravimo pavyzdžiai. Panašiausios turiniu, stiliumi ir forma į Risinskio laiškus yra jo draugo, Radvilų dvaro poeto, gydytojo Danieliaus Naborovskio (Daniel Naborowski, 1573–1640) *epistulos*; įdomiausios iš jų, skirtos Jonušui Radvilai (1612–1655)⁴⁰, yra eiliuotos. Čia aprašomi įvairūs reikalai, naujienos, kartu pateikiami pamokymai jaunajam kunigaikščiui. Jose poetas išlaiko laiško formą, tam tikras jo rašymo taisykles ir siekia adresato palankumo (*captatio benevolentiae*), kadangi rašo didikui ir mecenatui. Tačiau šių laiškų stilius yra gana laisvas, o kai kur patetiškas; juose išlaikomas oficialus dvaro poeto tonas; naudojamos mitologinės metaforos, sentencijos, subtilus humoras, jaučiasi literatūrinė kūrėjo kultūra. Šie eiliuoti tekstai svyruoja tarp autentiškų laiškų ir poetinės kūrybos žanro⁴¹.

³⁹ Eugenija Ulčinaitė, „Lietuvos XVI a. humanistų laišškai: Europos tradicija ir savitumas“, in: *Naujasis židinys-Aidai*, 1998, Nr. 11–12, p. 483–489; Marcelinas Ročka, „Poleminis Mikalojaus Radvilos Juodojo laiškas ir jo literatūrinė aplinka“, in: Idem, *Rinktiniai raštai*, sudarė ir parengė Mikas Vaicekuskas, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 11), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 191–204; Darius Kuolys, *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje: Renesansas. Barokas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992, passim ir kt.

⁴⁰ Du Naborovskio laiškus Jonušui Radvilai, rašytus 1629 m. rugsėjo 18 d. ir 1630 m. rugsėjo 20 d., galima rasti: *Życie Janusza Radziwiłła*, przez Edwarda Kotłubaję, Wilno i Witebsk: Nakładem M. Mindelsohna księgarza, drukiem A. Marcinowskiego, 1859, p. 227–231.

⁴¹ Daugiau apie tai žr. Jan Dürr-Durski, *Daniel Naborowski: Monografia z dziejów manieryzmu i baroku w Polsce*, p. 185–188 ir kt.

Grįžkime prie pradėto analizuoti rinkinio. Knygos pradžioje, po epigrafo, kaip ir priklauso renesansiniam kūriniui, yra trys dedikaciniai laišakai. Pirmas, pats trumpiausias, bet pats įdomiausias ir „paslapingiausias“, skirtas skaitytojui – *nepažįstamajam, kritikui, draugui*. Jis įmantrus, kiek ironiškas, rašytas kruopščiai parenkant žodžius ir derinant jų sąskambius, ir ne taip lengvai pasiduoda iššifruojamas, nes jo sakinytis labai talpus ir rafinuotas. Čia atsispindi autoriaus santykis su savo kūriniiais ir su skaitytoju, galimu kritiku. Aiškumo dėlei ir todėl, kad vertimas neperteikia viso teksto skambesio bei jo įmantrumo, čia pateikiame lotynišką tekstą, o po jo – vertimą:

Ignoto, / censori, / amico, / S[olomon] Pantherus S[alutem dicit].

Ave et fave, mi lector, quisquis es. Epistolas vides, sed orbas Epistolica stola, prototocum praecocis ingeni[i] foetum: DI omen in melius. Quis te inquis, gemmas immaturi Geni[i] protrudere? Amici veris amicus Favonius. Advorsi igitur plagis Aquilonis sapies. Non pili: frangetur tertia Hecates luce. In lucum ligna: credo: atq[ue] utinam, hoc ipsum volebam. Non te moror, si me morari existumas. / Vale

(Nepažįstamajam, kritikui, draugui Saliamonas Risinskis siunčia sveikinimą.

Būk pasveikintas ir būk palankus, mano skaitytojau, kad ir kas tu būtum. Matai laiškus, bet netekusius laiškų rūbo⁴², – pirmutinį, dar ankstyvą gebėjimų vaisių. Teparodys dievai palankumo! Kas [verčia], sakai, tavo rodyti nesubrendusio talento pumpurus? [Ogi] draugiško pavasario draugas Favonijus⁴³. Taigi pajusi atšiauraus Akvilono⁴⁴ smūgius. Nieko baisaus⁴⁵ – [skaitytojas] bus įveiktas patekęs trečiam mėnuliui⁴⁶. [Manai] – malkos į mišką? Ir aš

⁴² Lot. *stola* – tai ilga duksli kilmingų romėnių suknelė, fleitininkų kostiumas, šiuo atveju – rūbas. Tuo, ko gero, pasakoma, kad čia skaitytojui pateikiami nebe „tikrieji“ laišakai, bet skirti leidybai, platesniam skaitytojų ratui, t. y. netekę intymumo ar pataisyti, patobulinti.

⁴³ *Favonius* (lot.) – vakaris vėjas, zefyras (pavasario pranašas).

⁴⁴ *Aquilo* (lot.) – šiaurės vėjas, šiaurys, arba Akvilonas, romėnų dievas, ikūnijantis šiaurės vėją.

⁴⁵ Lot. *non pili* – dar gali reikšti *ne juokai; nė plaukas nenukris*.

⁴⁶ Ko gero, po trijų naktų skaitymo; lot. *frangetur tertia Hecates luce*. Hekata – trakų deivė kerėtoja, buvo įsivaizduojama trimis pavidalais (Tergemina): kaip Selėnė (mėnulio deivė), kaip Diana (medžioklės deivė), kaip Prozerpina (Cereros duktė), kuri buvo suviliota Hado, tapo jo žmona ir buvo priversta dalį metų gyventi su Hadu jo karalystėje; tada į žemę ateinanti žiema.

taip manau. O kad taip būtų, to aš ir norėjau. Negaišinu tavęs, jei manai, kad gaišinu! Lik sveikas⁴⁷⁾

Galima būtų įvairiai interpretuoti šį tekstą, bet vargu, ar iki galo pavyks išsiaiškinti tikrą jo prasmę. Panašu, kad autorius nebijo pateikti savo – jauno kūrėjo, šiauriečio – minčių, įvilktų į epistolografinį rūbą, Vakarų Europos intelektualams, pranešti apie save. Taigi laišškai pateikiami skaitytojo – kas ir koks jis būtų – teismui.

Antras dedikacinis laiškas parašytas Jurgiui Glacianui (Georgius Glacianus), Altdorfo akademijos profesoriui, o trečiasis – Johanui Busenreuthui (Johannes Busenreut),ėjusiam rektorius pareigas Altdorfe tuo metu, kai ten įsimatrikuliavo Risinskis. Pagaliau įžangą užbaigia parašyta su tipišku humanistiniu mandagumu Busenreutho padėka, skirta rinkinio autoriui, kuris vadinamas *iuvenis ornattissimus*. Taigi Risinskis labiausiai vertino ir gerbė minties šviesuolius, o ne galinguosius, mat kūrinio prakalbas jis skyrė ne kokiam mecenatui didikui, kaip tuo metu buvo įprasta, bet mokslininkams. Tą patį jis darė ir kituose savo kūriniuose: pavyzdžiui, Senekos komentarų⁴⁸ dedikacinė įžanga skirta Jurgiui Remui (Georgius Remus, Rhemius, 1561–1625) – teisininkui, mokslininkui, vienam iš įtakingiausių Niurnbergo sindikų, 1624 m. tapusiam Altdorfo akademijos prokancleriu⁴⁹.

⁴⁷ Versta straipsnio autorės iš: Saliamonas Risinskis, *Epistolarum*, lap. Aii recito. Už pagalbą perskaitant šį tekstą nuoširdžiai dėkojame prof. Eugenijai Ulčinaitei ir Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Senosios literatūros skyriaus darbuotojams. Plg. J. Poreckio komentarą šiam laišku. Pasak šio mokslininko, Risinskio tragedija buvusi ta, kad tokiam giliai mąstančiam pedagogui visą gyvenimą tekę tai labai vargti ir vienišam gyventi provincijos užkampiuose, tai mokyti netikusius, išlepintus mokinius, tokius, kaip bajoraičiai Bučinskiai – jaunuolius, kuriuos išmesdavo iš mokyklų kaip mušeikas ir girtuoklius. Risinskis neslėpęs savo pažiūrų, jis išdėstydavęs savo įsitikinimus laiškuose draugams ir kūrinių pratarmėse, suvokdamas, kad daugelis jo nesupras. Todėl esą tiek ironijos šiame dedikaciniame laiške, žr.: Яков Порецкий, *Соломон Рысинский*, p. 138.

⁴⁸ Saliamonas Risinskis, *Solomonis Rysinii Sarmatae, ad epistolas L. Annaei Senecae, philosophi Stoici, notarum sive conjecturarum liber*, Norimbergae: Typis Johannis Friderici Sartorii, 1620, lap. A2–A4.

⁴⁹ Heinrich Kunstmann, „Salomon Rysiński i norymberski uniwersytet w Altdorfie“, p. 144–145, 152.

Toliau rinkinyje pateikiamas Risinskio laiškų adresatų sąvadas. Jo adresatai (iš viso 26) – ir realūs žmonės, ir išgalvoti asmenys (yra keletas laiškų anonimui ir neva rašytų Mirandolos, skirtų Pikui ir broliui⁵⁰). Vieni iš jų mums geriau žinomi (pavyzdžiui, bajoraičiai Bučinskiai, arijonai Danielius Bieliński (Bilenius), Jurgis Szomanas (Georgius Schomannus), Janas Petrycijus (Iohannes Petricius) ir t. t.), kiti – mažiau, o dar kiti – visai neaiškūs. Bet apie juos plačiau nekalbėsime, nes Risinskio adresatai jau yra aptarti ne viename straipsnyje⁵¹, tik pasakysime, jog tai yra žmonės, gyvenę ir LDK, ir Lenkijoje, ir Vokietijoje. Priminsime, kad su pastaraisiais, t. y. Vokietijos (Altdorfo) moksliniu elitu, Risinskio ryšiai, daugiausiai palaikomi per korespondenciją, nenutrūko iki pat jo gyvenimo pabaigos. Laiškuose rasime aptarta daugybę įvairių temų, atspindinčių kelerių metų (1585–1587) jaunojo humanisto mokslines, moralines, etines pažiūras, interesų kryptis, pagaliau tam tikrus biografijos faktus.

Laiškų temos – labai įvairios: nuo filosofinių svarstymų apie žmogų, jo gyvenimo prasmę, mokslą, meną iki filologinių komentarų. Dažniausiai pasikartojančias temas, kurias vienija visa, kas susiję su žmogumi ir jo veikla, galėtume suskirstyti į tokias grupes: 1) filosofija, psichologija, moralė, tikėjimas, protas, jausmai ir pan.; 2) draugystė; 3) mokslas, išsilavinimas, pedagogika, nuolatinis tobulėjimas ir saviškūra; 4) menas, kūryba, poezija, poetas ir kritikas, kūrėjo talento klau-

⁵⁰ Dėl pastarųjų dviejų laiškų mokslininkai nesutaria: ar tai yra fiktyvūs asmenys, kaip svarsto H. Kunstmannas, ar realūs, garsiojo XV a. filosofo Pico della Mirandolos palikuonys, kaip mano W. Urbanas. Mūsų nuomone, tai yra fiktyvūs laiškai, skirti išgalvotam asmeniui, galbūt bandant įsijausti į garsiojo filosofo asmenį, kaip to reikalavo fiktyvaus laiško taisyklės (apie tai žr. Т. Попова, „Фиктивное письмо как литературный жанр“, in: *Античная поэтика: Риторическая теория и литературная практика*, Москва: Наука, 1991, p. 181–215). Tą fiktyvumą patvirtina ir laiškų turinys, ir pateiktos keistokos datos bei parašymo vieta (nurodyta tik viename laiške), lyginant su kitų laiškų datomis, t. y. *Anno ab V. C. 2337* ir *Anno ab O. C. 5555 Calculo Pantal*.

⁵¹ Heinrich Kunstmann, „Salomon Rysiński i norymberski uniwersytet w Altdorfie“, *passim*; Waclaw Urban, „Parę uwag geograficznych i biograficznych dotyczących korespondencji S. Rysińskiego (na marginesie artykułu H. Kunstmanna w t. XX „Odrodzenia i Reformacji w Polsce“)\”, p. 227–228.

simas; 5) valstybė, visuomenė, tauta (labai nedaug laiškų); 6) kelionės; 7) naujienos, rekomendacijos, prašymai, guodimas, pašmaikštavimai ir kt. Tiesa, daugumoje laiškų nagrinėjama ne viena tema, taigi yra mišraus tipo kūrinėlių (*epistulae mixtae*), todėl kartais nelengva tiksliau apibrėžti laiško objektą, tipą ar rūšį. Taigi prieš mūsų akis atsiveria visa tipiško humanisto veikla, dvasinis gyvenimas, domėjimosi sritys. Šiame straipsnyje nėra galimybės nuodugnai išanalizuoti visus laiškuose gvildenamas temas, todėl aptarsime pačias svarbiausias – tas, kurioms Risinskis yra skyręs daugiausia dėmesio ir kurios parodo autoriaus pasaulėžiūrą, kūrybinę raišką, išryškina jo savitumą ir pan.

Kaip minėta, rinkinio autoriaus žvilgsnis ir mintys sutelktos į žmogų. Tai būdinga Renesanso epochai. Priminsime keletą pagrindinių jos charakteristikų, žinomų specialistams, bet reikalingų kitiems, norėsiantiems geriau suprasti Risinskio laiškus. Renesanso žmogus – plačios, įvairiapusės prigimties, temperamentingas, trokšantis nuotykių, mėgstantis demonstruoti savo galią, giliai jaučiantis grožį. Atramos jis ieško savyje, todėl stengiasi save tobulinti. Dėmesys žmogaus asmenybei leido Renesanso mąstytojams bei menininkams išskirti ir aistringą, beatodairišką, ir protingai apskaičiuojančio žmogaus tipus. Ugdant save ir kitus, siekiama sujungti tuos du polius. Pagrindinis dėmesys sutelkiamas į žmogaus „aplinkos“ – santykio su kitais žmonėmis – analizę. Renesanso filosofijos akcentas yra problemiškas žmogaus buvimas. Dažnai klausama: kas yra žmogus, kokia jo gyvenimo paskirtis? Išskyla tarsi dvi dramatiškos priešingos koncepcijos, ypač atsispindėjusios mene: jaunas, besidžiaugiantis herojus ir „baisus žmogus“, triumfuojantis virš visko, kas didu. Neretai ieškojimai būna pagrįsti svarstymu, abejone žmogaus prigimties galiomis. Bet „realybės grožis toks kerintis, kad prieš norą ir galimybę jį pažinti blanksta netgi didžiausios abejonės, o siekimas jį pertvarkyti pagal naują žinojimą toks patrauklus, kad jam realizuoti negaila viso gyvenimo“⁵². Skaudžias abejones nusveria tikėjimas žmogaus galia, jo

⁵² *Filosofijos istorijos chrestomatija: Renesansas*, p. 10.

teise į žemiškąjį džiaugsmą. „Pasaulis Renesanso žmogui – tai konkretybė, prasidedanti jame pačiame ir čia pat už jo ir taip pat realiai plintanti iki horizonto, kuris tolsta, tolydžio prie jo artėjant, o per tas tolumas gali nuvesti į prieskonių ir aukso kraštus“⁵³.

Renesanso žmogus universalus: jį domina daugybė sričių. Jei lauksi, kol kiti tirs gretimas sritis, pasmerksi save neveiklumui. Pats laiškų rinkinio autorius yra išbandęs daugybę žanrų: tai epistolografija, antikinės literatūros tyrimai, patarlių rinkinys, Radvilų giminės biografijos, poetinė kūryba. Žodžiu, tai yra žmonės, Risinskio žodžiais tariant, „tiksiantys kiekvienam metų laikui“⁵⁴. Studijuodami senuosius – pagoniškų ir krikščioniškų autoritetų raštus, humanistai suvokė žmogaus kaip mąstančios būtybės unikalumą, iškelė proto vaidmenį (*cogito, ergo sum*). Imta abejoti nusistovėjusiomis dogmomis, tvirtinančiomis, kad žmogų sukūrė Dievas, kad žemė – visatos centras ir pan. „Nieko nėra nuostabiau už žmogų“⁵⁵, – sako Džovani Piko dela Mirandola (Giovanni Pico della Mirandola, 1463–1494), įžymus italų Renesanso ideologas, mąstytojas, radęs šį posakį jo studijuotuose arabų raštuose. Jis teigė, kad Dievo esą žmogui leista turėti tai, ko pageidau, ir tapti tuo, kuo panorės. Gimstančiam žmogui tėvas davęs visokios rūšies sėklų ir visokios gyvybės užuomazgų. Tos, kurias jis puoselės, išaugs ir subrandins jame savo vaisius⁵⁶. „Taigi kas galėtų nesižavėti žmogumi, [...] nes jis pats kuria ir paverčia save bet koku kūnu, suteikia sau bet kokio kūrinio ypatybes“⁵⁷. Jis turi išganingą laisvą pasirinkimą. Pasak Mirandolos, žmogus esąs nepastovios, daugialypės, permainingos prigimties būtybė. „Tegul užlieja sielą šventas troškimas, – tęsia jis, – kad, nepasitenkindami tuo, kas vidutiniška, veržtumėmės prie

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ *Omnium horarum fore homines*, žr.: Saliamonas Risinskis, *Epistolarum*, lap. C verso (I, 17).

⁵⁵ Džovani Piko dela Mirandola, „Kalba apie žmogaus orumą“, in: *Filosofijos istorijos chrestomatija: Renesansas*, p. 122.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 124.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 125.

to, kas aukščiausia, taip pat siektume (kai įstengsime, jei norėsime) to, kas pridera visiems žmonėms“⁵⁸.

Visa tai apmąstoma ir Risinskio laiškuose⁵⁹. *Vita nostra iam quid est?*⁶⁰ – ne kartą klausia jaunasis literatas. Čia jis dažnai svarsto ir kelia klausimus – kokia žmogaus prigimties esmė, gyvenimo prasmė, santykis su kitais žmonėmis ir aplinka; jam labiausiai rūpi vidinis žmogaus pasaulis, jo kūrybinės galios, jų tobulėjimo galimybės. Kaip aiškėja iš laišku (II, 13; 14; 17 ir kt.), Risinskiui nemažą įtaką darė Antikos filosofų – Empedoklio (apie 490–430 m. pr. Kr.), teigusio, kad mūsų sielos prigimtis yra dvilypė⁶¹, ir Hērakleito (apie 544/540–? m. pr. Kr.), sakiusio, kad žmonių prigimtį lėmė karai⁶², mintys, kuriomis neretai rėmėsi ir minėtasis Mirandola⁶³. Dar Risinskis domėjosi Pitagoru (apie 570–apie 500 m. pr. Kr.). Jį domino šių filosofų dialektika; jis pats, atrodo, tuo metu linko prie dualizmo. Humanistas kiek abejojo dieviškuoju pasaulio sukūrimu: jis tikėjo „dievą-kūrėją“, bet kartu tvirtino, kad pati gamta – gyvojo pasaulio kūrėja, ir kad

⁵⁸ *Ibid.*; taip pat žr.: Bogdan Suchodolski, *Rozwój nowożytniej filozofii człowieka*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967, p. 5–22; Нина Ревякина, „Учение о человеке итальянского гуманиста Джаночцо Манетти“, in: *Из истории культуры средних веков и Возрождения*, Москва: Наука, 1976, p. 245–275; Gintautas Mažeikis, „Svetimą įprasminanti likimo figūra ir renesansinio individualizmo paieškos“, in: *Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 75–89; Lech Szczucki, *Humanisci, heretycy, inkwizytorzy: Studia z dziejów kultury XVI i XVII wieku*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2006, p. 133–146.

⁵⁹ Risinskis savo bibliotekoje, kaupoje nuo jaunų dienų, turėjo knygų, kuriose, remiantis žmogaus stebėjimu, buvo sukauptos visokeriopos žinios apie žmogų, nagrinėjama jo jausmų ir valios fiziologija, žmogaus psichologijos klausimai ar mimikos ir žmonių būdo savybės. „Tad jam buvo žinomas paskutinysis žmogaus filosofijos, psichologijos ir pedagogikos žodis“, – apie tai žr. Ingė Lukšaitė, „S. Risinskis – Lietuvos reformacijos veikėjas ir humanistinė kultūra“, p. 16–17.

⁶⁰ *Kas gi yra tas mūsų gyvenimas?*, žr. Saliamonas Risinskis, *Epistolarum*, lap. Fiiii recto (II, 17).

⁶¹ *Filosofijos istorijos chrestomatija: Antika*, Vilnius: Mintis, 1977, p. 61–63; 76–78.

⁶² *Ibid.*, p. 17–18; taip pat: „Būtina žinoti, jog karas yra visuotinis ir teisybė – vaidas, ir viskas gimsta per vaidą ir elgiasi [pagal jį]“, in: Herakleitas, *Fragmentai*, vertė Mantas Adomėnas, Vilnius: Aidai, 1995, p. 39.

⁶³ Džovanis Piko dela Mirandola, „Kalba apie žmogaus orumą“, p. 127–128.

žmogus esąs sukurtas arba panorėjus tobulo įrenginio kūrėjui, arba gyvybė užgimusi pagal pačios gamtos įstatymus⁶⁴. Vienaime Risinskio laiške rašoma:

Tie, kurių gimimą Hermis apšvietė laiminga žvaigžde taip, kad, pradėję kelionę Dievo link, jie prisiskverbė į gilesnę ir slaptesnę žinojimo apie dieviškus ir žmogiškus dalykus esmę, įžengia į Hérakleito mokymo sritį, teigusio, kad viskas vyksta dėl kovos. Ir ne be pagrindo, kadangi įvairumas reiškinių, išskylančių prieš akis dėmesingiems stebėtojams (kuo ir remiasi Hérakleito tiesa), pats nesuderinamų dalykų susiderinimas yra aiškesnis už aiškiausių šviesą ir gausiai parodomas. Bet ir tie, kurie, atmesdami Hérakleito mokymą, seka Empedokliu, manančiu, kad visata laikosi ant nesutarimo ir draugystės [pagrindo], ir priima tai kaip nepaneigiamą filosofijos aksiomą, pasirodo, visiškai neklysta. Juk panašiai kaip *μεγαλάνθρωπος*⁶⁵ sudarytas ne tik iš atskirų, bet apskritai iš priešingų ir vienas su kitu kovojančių [elementų], taip ir *μικρόκοσμος*⁶⁶ viduje atskiriamas dviejų skirtingų materijų – linkusios [irti] ir nelinkusios irti. Šios nesutarimo sėklos, atrodo, suteikia amžino ir neperskiriama sutarimo pagrindą ir kartu su antrinėmis priežastimis pasitarnauja santarvei. Iš to, kas nedraugiška, atsiranda draugystė.⁶⁷

Protas buvo ta vertybė, kurią Risinskis garbino ir kurią be išlygų pripažino:

Iškiliausia žmogaus dalis – protas, pasaulio Kūrėjo paskirstytas po lygiai visiems; panašiai kaip ir pati žemiškoji buveinė, protas, sukurtas iš tos pačios materijos ir turintis tokią pat formą, sprendžiant pagal išorę, niekuo nesiskiria nė viename iš žmonių: jis nieko neapgaujinėja savo kryptimis, funkcijomis ir pasireiškimais, apibūdinančiais žmogaus esmę, išskyrus ligų atvejus, kurie pasireiškia arba iš prigimties, arba dėl kokių nors aplinkybių. Bet protas pagimdo tokią kovą ir nuomonių bei svarstymų skirtumus tarp žmonių, kad vargiai išdrįsi tvirtinti, jog jis atsirado iš vieno šaltinio.⁶⁸

⁶⁴ Saliamonas Risinskis, *Epistolarum*, lap. F recto (II, 13).

⁶⁵ Megalantropas – didelis žmogus-dievas-visata.

⁶⁶ Mikrokosmosas – mažas pasaulis-žmogus.

⁶⁷ Versta iš: Saliamonas Risinskis, *Epistolarum*, lap. Fii recto (II, 14). Taip pat naudotasi J. Poreckio vertimu į rusų kalbą, žr.: Яков Порецкий, *Соломон Рысинский*, p. 24.

⁶⁸ Versta iš: Saliamonas Risinskis, *Epistolarum*, lap. Eiii recto (II, 8).

Pažangą humanistas matė tik dvasiniame ir protiniame žmonių tobulėjime. Kaip sakė Mirandola, reikia išjudinti tai, kas yra mumyse pačiuose, pažinti patį save (*cognosce te ipsum*), lavinti sielą, klausyti savo sąžinės, pažinti tiesą⁶⁹. Risinskiui taip pat svarbu, kad žmogus įsiklausytų į savo prigimtį, pagal ją gyventų, pagal asmeninius gabumus pasirinktų sau tinkamą užsiėmimą (I, 18). Tačiau net ir labiausiai išsilavinęs žmogus ieškodamas klysta – juk *errare humanum est*. Kartais nereikia niekinti to, kas yra šalia, ir veržtis vien į aukštumas, nereikia persistengti, mėtytis tarp kraštutinumų, todėl protingiausia čia būtų laikytis aukso vidurio (*aurea mediocritas*):

Net jei žmogus ir turėtų lūšies regėjimo aštrumą, [net ir tada] akylos akys neapsaugos nuo paklydimo; niekas nėra toks apdairus, kad kartais nesuklystų paprasčiausiuose dalykuose – juk nėra nė vieno laimingo visais atžvilgiais. Šitai atsitinka ir žmonėms, turintiems išskirtinį išsilavinimą bei protą. Taip jau sutvarkyta gamtos: kai kas nors mano, jog pasiekė aukščiausią tobulumą, tada visų labiausiai pasielgia neprotingai. Kai kas nors [yra] įsitikinęs, kad pakilo iki išsilavinimo viršūnių, tai jis stovi vos ant žemiausios jo pakopos. Toks yra žmogiškojo proto lengvabūdiškumas: paniekinus tai, kas yra žemiau, skristi į aukštumas, nors tai susiję su sunkumais ir net su pavojais. Daug saugiau pasielgtų žmogus, jeigu, pasitenkinęs paprastesniais dalykais ir jiems pritaikęs savo gabumus, stengtųsi uoliai dirbti, kad atneštų naudos, ir nemėgintų išplaukti už Heraklio stulpų. Juk ir sparnuotis, kuo daugiau turi plunksnų, tuo aukščiau veržiasi, stengiasi plasnodamas sklandyti padangėse. Jis vengia skristi žemiau, bijodamas, kad ten jam paspėsti spąstai, kuriais gali būti pagautas, kas dažnai ir įvyksta. Panašiai atsitinka ir mūsų filosofams, kai jie bando pakilti virš meteorų ir metafizikos. Sunku juos sustabdyti ir įtikinti, kad jie klysta, kol galų gale jie nukrenta ant žemės, sunkiai kapanojasi, daro apmaudžias klaidas paprasčiausiuose dalykuose, nuo kurių anksčiau nūsiskuldavo ir kuriuos niekindavo.⁷⁰

⁶⁹ Džovani Piko dela Mirandola, „Kalba apie žmogaus orumą“, p. 125, 130, 131, 137 ir kt.

⁷⁰ Versta iš: Saliamonas Risinskis, *Epistolarum*, lap. Diii recto-verso (II, 1). Verčiant naudotasi ir J. Poreckio vertimu į rusų kalbą, žr.: Яков Порецкий, *Соломон Рysinский*, p. 26–27.

Pasipiktinimas pseudomokslininkais išsakomas ne viename laiške (II, 1; 8; 20). Ypač aštriai apie tai kalbama tekste Bonkurijui Cerazijui, kur Risinskis itin kategoriškas nesąžiningų, išpuikusių ir tingių mokslininkų atžvilgiu, sugebančių tik tuščiai ginčytis, bet stokojančių išminties ir išsilavinimo⁷¹. Rinkinio autoriui svarbus pažiūrų pastovumas, visiškas atsidavimas moksliniam darbui, apskritai mokslo moralė, etika.

II-os knygos 3-iame laiške Risinskis, tarsi pakartodamas Horacijaus nuostatą (*Carm.*, II, 10), sako, jog laimingi tie, kurie nepasiduoda kraštutinumams ir laikosi vidurio pozicijos (*Medium quippe tenere beati*⁷²). Šiame tekste taip pat apibrėžiama, kas yra dorybė: *Virtus est medium vitiorum, et utrinque reductum*⁷³ (Dorybė yra viduryje tarp ydų ir nutolusi nuo abiejų [kraštutinumų]). Šią dorybės sampratą, perimtą iš Aristotelio, noriai kartuoja daugelis vėlesnių filosofų ir poetų. Pačiam Risinskiui ne visada pasiseka laikytis aukso vidurio, nenuklysti į vieną ar kitą šoną bei nuolatos tobulėti. Taigi ne kartą jam tenka susidurti su keičiančiu pavidalą Protėjumi, tai yra pačiu gyvenimu ir žmogaus chameleoniška prigimtimi. Tai puikiai iliustruoja laiškas, rašytas Tobijui Wiśniowskiui (Visnioivius):

Klausi, kaip iš tiesų aš gyvenu? Aš gyvenu ramų, sunkų, linksmą, liūdną gyvenimą, degu, žvarbstu, esu išmintingas, kvailioju, skubu, sustoju, spartinu žingsnį, bet pernelyg lėtai. „Kokiu ryšiu esu susietas su keičiančiu pavidalą Protėjumi?“ Ne mane teisk, o likimą, Protėją. Ar sužinojai, kur jis yra? Tau pažįstamas jam būdingas nepastovumas.⁷⁴

⁷¹ Saliamonas Risinskis, *Epistolarum*, lap. Eiii recto-verso (II, 8).

⁷² *Ibid.*, lap. Dvi verso.

⁷³ *Ibid.*, lap. Dvi verso.

⁷⁴ *Ibid.*, lap. Gvi verso (II, 29). Plg. Cicerono žodžius apie žmogaus sielos daugialypiškumą ir nepastovumą, kuris ypač trukdo draugystei: „Mat kadangi bičiulystės esmė sudaro tai, kad viena siela tarsi atsiranda iš daugelio, tai kaipgi ji galės atsirasti, jei netgi vienas žmogus neturės vienos ir tos pačios sielos, o – įvairuojančią, nepastovią ir daugialypę?“, žr. Markas Tulijus Ciceronas, *Pokalbiai apie senatvę ir bičiulystę*, iš lotynų kalbos vertė Sigitas Narbutas, Vilnius: Vyturis, 1998, p. 110.

Kartais, kai neturi galimybės ir net nebenori tobulėti, Risinskis jaučia didžiulį skaudulį, tarsi rezignuoja. Apie tai rašo Laurentijui Clobucensijui⁷⁵. Kaip tik tuo metu, kai rašytas šis laiškas, tai yra 1585 m., jaunasis pedagogas mokytojavo Secemino (miestas Mažonoje Lenkijoje) evangelikų reformatų mokykloje. Jam teko sunkiai ir prastomis sąlygomis dirbti, persirgti sunkią ligą⁷⁶. Todėl kitame tų pačių metų laiške Danieliui Bielińskiui skundžiasi, kad jį prispaudusi sunkiai pakeliama Atlanto našta:

Kiek kartų sau galvoju apie žmogiškosios esmės padėtį, kuri iš tiesų yra apgailėtina, ir kiek kartų mintyse svarstau apie mirtingųjų gyvenimo, kuris yra priklausomas nuo didelių blygybių, pagerinimą, tiek kartų ateina į galvą to senojo ir išmintingiausio Askros⁷⁷ dainiaus eilutė: „Kiekviena diena yra motina, bet kai kada virsta pamotė“. Juk nėra nė vieno, net ir pačios laimės kūdikio, kuris visada plaukiotų laimės uoste, ir kuriam didesnė dienų dalis būtų ištraukiama iš palankumo strėlinės, o ne iš nesėkmės. Būtent iš šio pavyzdžio ir mokausi ir [tikrai] žinau, kad [tai] yra teisingiausia. Nes kai prieš metus [skaičiuojant] nuo šių metų [t. y. 1584 m. pradžios] ėjau pedagogo pareigas pas M. [?], Upytės teisėją Žemaitijoje, naudojausi motinišku laiko gerumu ir malone, ir kai po to iš ten jūra atplukdė mane į šitą krantą, labiausiai kentėjau nuo tos pamotės. Kol esu čia, Secemine, aš nei turiu kokį nors uždarbį, nei gaunu kokią nors naudą, nei galiu tęsti ir baigti savo studijas. Mane užgriuvo toks darbų kalnas, prispaudė tokia Atlanto našta (jau iš pat pradžių pripažįstu, kad ji – ne mano pečiams), kad regiu, jog mano laiko nelieka ne tik imtis studijų, bet ir apskritai atgauti dvasią. Nesveikų akių žmonėms ir barzdaskučiams žinoma⁷⁸, kaip tai sunku ir tiesiog nepakeliama žmogui, o ypač tokiam, kuris dega meile mokslams, nes šitaip mano prasidedančio gyvenimo laikas, kuris dabar geriausiai tinka talentui ugdyti, eina be naudos, o ir tie dalykai, kurių išmanymą iki šiol pasiekiau, greitai nueis vėjais.⁷⁹

⁷⁵ *Ibid.*, lap. Bii recto (I, 5).

⁷⁶ Laiškų rinkinyje dėl šių aplinkybių yra net parašyta Risinskio epitafija sau pačiam, žr.: *ibid.*, lap. B verso (I, 3).

⁷⁷ Hesiodo.

⁷⁸ Šį posakį autorius vartoja ir kituose rinkinio laiškuose. Jis reiškia: „visiems žinoma“, t. y. įvairių profesijų ir luomų žmonėms.

⁷⁹ Versta iš: Saliamonas Risinskis, *Epistolarum*, lap. Aviii recto–verso (I, 1). Taip pat naudotas S. Narbuto vertimu: Sigitas Narbutas, „Žmogiškumo sklaida Saliamono Risinskio raštuose“, p. 19.

Tačiau Risinskis nepasiduoda, tvirtai laikosi savo siekių, tęsia studijas ir rodo puikų pavyzdį auklėtiniams, bendraudamas su jais laiškais ir jiems patardamas. Apie nuolatinę darbą ir tobulėjimą, apie būtinumą studijuoti poeziją ir kurti patiems kalbama daugelyje jau-
nojo pedagogo laiškų, rašytų globotiniams Bučinskiams. Įspūdinga humanitarinio lavinimosi programa, pasak S. Narbuto, išdėstyta ilgame I-os knygos 17-ame laiške. Pacituosime tik keletą šios „pro-
gramos“ minčių:

Jei kuo pirma negaliu nesistebėti, tai turtinga ir vaisinga jūsų prigimtimi. Tarsi visoms augalų rūšims tinkamos dirvos [tos jūsų prigimties] užteko ne tikrai retorinių gabumų vaisiams subrandinti, bet ji, sėkmingomis aplinkybėmis pri-
ėmusi dieviškosios poezijos sėklą, laimingą valandą išleido jos želmenį. Nekyla abejonų, kad jūs akivaizdžiai įrodysite esą ne prancūzai ar italai, atsidavę vienam užsiėmimui ir [tam pačiam] nuolat atsidėję, o žmonės, tikslantys, [kaip sakoma,] kiekvienam metų laikui. Taip galvodamas aš meldžiu ir melsiu, kad judu ateityje teiktųsi saugoti šitės kuo įstabiausios machinos, kurią mes regime priešais savo akis, Kūrėjas. [...] Mat budint, veikiant ir numatant, ką gali, įgyjama dangaus malonė. [...] Iš to darosi aišku, kad žmogus jokiuose dalykuose neis į priekį, jei neįdės savo triūso ir [vengs] dažnų pratybų.⁸⁰

Toliau Risinskis prieina prie mieliausio jo širdžiai ir labiausiai vertinamo „šventosios“ poezijos (*sacra poesis*) žanro, nagrinėjamo ir komentuojamo taip pat ne viename jo laiške (I, 1 2; 2 I; 2 3; II, 2; 8; 1 I; 2 I). Poezijos menas – sudėtingas, o poeto talentą reikia visokeriopai lavinti ir puoselėti bei gerbti, visų pirma išsiaiškinus asmens polinkius:

⁸⁰ *Ibid.*, p. 19–20. Plg. su Mirandolos mintimis: *jei panorėsime būti palydovais angelų, kopiančių Jokūbo laiptais aukštyn ir žemyn, jeigu iš anksto nebūsime gerai par-
rengti ir išmokyti, kaip reikia kopti nuo vieno laiptelio ant kito, niekada neišsukant iš kelio ir nesusiduriant su kitais, kurie juda pirmyn ir atgal. Kai mes pasieksime šitai iškalbos menu arba proto sugebėjimais, tada, įkvėpti cherubinių dvasios, filosofuodami pagal laiptų, t. y. prigimties, pakopas, išsiskverbdami į visa ko esmę, mes kartais leisimės žemyn, su titano jėga suskaidydami vienovę tarsi Ozyrį į daugybę dalių, o kartais kilsim aukštyn, su Febo jėga sujungdami tą daugybę dalių tarsi Ozyrio kūno dalis į visumą, kol pateksime į tėvo, esančio laiptų viršuje, glėbį ir pagaliau nurimsime, patyrę teologijos palaimą, žr.: Džovani Piko dela Mirandola, „Kalba apie žmogaus orumą“, p. 127.*

Jei kokiems sugebėjimams ir reikia kruopštaus bei atkaklaus lavinimo, tai pirmiausia – poetiniams. Dėl to būtina dieną naktį skaityti Horacijų, Vergilijų ir Ovidijų, mokytis jiems būdingų meninių figūrų bei posakių, kūrinio sąrangos ir kompozicijos, grakštaus pasakojimo, sąmojingų istorijų, aforizmų, tinkamų ir būtinų taip pat savo paties gyvenimui, juos imituoti. Anot laiško autoriaus:

privalote imtis savo jėgų ištyrimo, kurio žanro poezijoje galite geriau [pasireikšti] ir daugiausia [pasiekti]. [Tai] ištyrę, jūs prie svarbiausios kurio nors žanro asmenybės sutelksite savo triūsą, kuris, patikėkit, bus naudingas ir vaisingas. [...] Tegul jūsų negąsdina toks rafinuotas ir pedantiškas jūsų prigimties išbandymas iš esmės, nes kai perprasite savo genijaus prigimtį, galėsite su dar didesne nauda dalyvauti šiuose darbuose. Nenusiminkite, susidūrę su sunkia pradžia ir nebesitikėdami [galėsią] žengti į priekį, o priešingai, nuolat veikite, prisimindami Romos imperatoriaus Kvinto devizą „Toliau“.⁸¹

Taip pat Risinskis palinki savo mokytiniams, kad nepraeitų nė viena diena, per kurią negimtų nė eilutė, ramina, kad kiekvienas darbas prieš imantis atrodo sunkus. Todėl tik nuolatinėmis studijomis, o ne jėga, žmogus pasieks mokslo aukštumas. Šiame laiške, kaip ir daugumoje kitų, autorius pateikia galybę antikinių realijų, pavyzdžių, patarlių, citatų, kurias kartais perkuria savaip. Ypač jomis mirga, kaip minėta, laišškai, adresuoti mokiniams. Kartais atrodo, kad jų kiek per daug. Taigi atsiskleidžia ne tik Risinskio-mąstytojo, bet ir Risinskio-pedagogo talentas, o tai matyti ne tik teorijoje, bet ir praktikoje, nes pats adresantas nuolatos dirbo ir tobulinosi visą gyvenimą⁸².

⁸¹ Sigitas Narbutas, „Žmogiškumo sklaida Saliamono Risinskio raštuose“, p. 21–22.

⁸² Reikia tik apgailestauti, kad šiedu Risinskio mokytiniai-globotiniai nesu- teikė jam paguodos, mat jau po trejų studijų metų Altdorfe, 1589 m. balandžio 24 d., Stanislovas Bučinskis buvo apkaltintas dėl skolos neapmokėjimo (1600 flor.). Dėl to net buvo pasodintas į kalėjimą, kur vis dar tebebuvo tų pačių metų lapkritį. Ne geriau susiklostė ir brolio Kristupo likimas, kuris 1590 m. įsisko- lino taip smarkiai, kad 1592 m. vasarį Risinskis buvo priverstas prašyti vaiva- dos Jürgeno Minseckho (sic!) pagalbos, ir jo padedamas tikėjosi išlaisvinti savo auklėtinį iš kalėjimo. Ko gero, Stanislovo skola buvo gerokai didesnė nei brolio, nes apie jį buvo kalbama ir 1592 m. lapkritį. Atrodo, kreditoriai kreipėsi į Janą

Palyginimui pateikiame Erazmo Roterdamiečio „programą-dienotvarę“ apie discipliną, savikūrą, tobulėjimą, išdėstyta laiške Christianui Nothoffui:

Padalink savo dieną į darbo valandas, kaip mes skaitome apie Plinijų Jaunesnį ir popiežių Pijų II, vyrus, vertus prisiminti. Pirmiausia, ir tai yra svarbiausia, klausyk mokytojo interpretacijos – ne tik atidžiai, bet ir godžiai. Nepasitenkink vien kantriai sekdamas nagrinėjimus, bet kartais pralenk minčių eigą. Įsidėmėk jo žodžius, užsirašyk juos popieriuje, kuris yra vertingiausias pasakyto žodžio saugotojas; tačiau, kita vertus, nepasikliauk [bet kuo], kaip koks Senekos mulkis [Ep. 3.6.5–8], kuris įsikalė į galvą viską, norėdamas išsaugoti savo vergams kiekvieną žodį. Nepasikliauk savo moksliskom knygom, kai pats lieki neišimokslinęs! Ką išgirsti, to neturi užmiršti; kartok vienas arba su kitais. To dar neužtenka: nepamiršk skirti laiko tyliam apmąstymui, [kaip] rašė Augustinas, ypač tai pritaikyk dvasiai ir atminčiai. Taip pat disputai [...] parodo minties jėgą, ją skatina ir gausina. Nesigėdink klausti, jei abejoji, ir jei klysti, nesigėdink pamokymų. Venk naktinio darbo ir studijų netinkamu laiku, nes tai menkina dvasios jėgą ir labai kenkia sveikatai. Rytas už vakarą protingesnis⁸³ – tai tinka studijoms. Papusryčiaęs pažaisk, eik pasivaikščioti arba papplepėti. Kaip galima dar ir dirbti?! Valgyk tiek, kiek naudinga sveikatai, o ne kiek tu trokšti. Prieš valgį truputį pasivaikščiok, pavalgęs – taip pat. Prieš miegą skaityk ką nors išskirtinai malonaus ir turinčio išliekamąją vertę; tai apmąstant ateis miegas, ir kai tu pabusi, tai atsiminsi, ką buvai skaitęs. Įsidėk giliai į širdį Plinijaus žodžius [Ep. 3.5.16], kad laikas, praleistas ne studijoms – tai iššvaistytas laikas. Susimąstyk, nieko nėra trumpesnio kaip jaunystė; kartą ji ateina, bet niekada negrįžta.⁸⁴

Įdomūs ir aktualūs net ir šių dienų žmogui yra ir kiti klausimai, problemos, keliami Risinskio, kalbant apie poeziją, kūrybą apskritai:

Ostorogą, nes būtent jis 1592 m. lapkritį sutiko patenkinti jų pretenzijas dėl Stanislovo. Reikalas tebesitęsė ir 1594 m.: du Altdorfo piliečiai išvyko į Lenkiją tvarkyti tų reikalų ir ilgai negrįžo bei nedavė jokios žinios apie save; tada vėl buvo kreiptasi į Ostorogą. Neaišku, kuo tas reikalas baigėsi, žr. Heinrich Kunstmann, „Salomon Rysiński i norymberski uniwersytet w Altdorfie“, p. 143.

⁸³ *Morgenstunde hat Gold im Munde* (pažodžiui: *Ryto valandos burnoj turi auksą*).

⁸⁴ Versta straipsnio autorės iš: Erasmus von Rotterdam, *Briefe*, verdeutscht und herausgegeben von Walther Köhler, Wiesbaden: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1947, p. 20–21.

poeto ir kritiko santykis, talento vertinimo problema, koks kritikas yra geras, o koks ne, ir pan. (I, 18; II, 2; 8 ir kt.).

Nuo žmogaus neatsiejami jo jausmai, vidinės būsenos, aistros – juolab kad Renesanso žmogus išlaisvėja, trokšta pažinti, grumiasi, ieško nuotykių, atranda. Jis nebijo reikšti jausmų. Juos spalvingai liaiškuose rodo ir Risinskis, pasitelkdamas galybę sąvokų. Laiške Ambraziejui Stankarui (I, 20) išsakomi tokie skausmingi jausmai, nemalonūs pojūčiai: *dolor; moeror; vulneravit meas aures; vis lacrymarum; dolor auctus; me in solitam aegritudinem conuicerit; me occupatum moerore; tristia obsessum* ir t. t.⁸⁵ Su liūdesiu susijusi ir mirtis. Ją Risinskis supranta kaip neišvengiamybę, tai esąs rūkas, ūkanos, kurios mus visus sustabdo. II-os knygos 4-ame laiške mirtis apibūdinama taip: *Bet juk ji, kuriai apskritai svetima tai, kas žmogiška, dar neatėjo, nors yra visa gimdančios gamtos jėga, neišaiškinta savybė, prigludusi prie jos šaknų želmėnų*⁸⁶. Risinskio mirties suvokimą puikiai išreiškia ir guodžiamasis laiškas, skirtas Altdorfo akademijos rektoriui Busenreuthui, mirus jo dukrelei, kuriame humanistas guodžia draugą dėl netekties, bet kartu ragina stoviškai iškęsti sielvartą:

Aš šiandien sužinojau, garsusis vyre, kad tavo dukrelė Julijana dėl neišvengiamo likimo atsisveikino su gyvenimu, pagrobta žiaurios mirties. Žinau, tu išgyveni kančią, ypatingą skausmą, kurį jaučiame mes, visi žmonės, pavaldūs šiam įstatymui. Kiekvienas iš mūsų turi savų kančių, bet labiausiai tas iš tėvų, [kuris,] netekęs savo vaiko, sieloje yra neapsakomai iškankintas. Tau vis dėlto dera ramiai išgyventi šito vaikelio, pagrobto nuo gyvenimo slenksčio, likimą bent jau dėl to, kad šis sielvartas, jei jį dera laikyti tik sielvartu, o ne didžiausia malone, – bendras. Ir iš tiesų, „ουκ αισχρόν ανθρωποισιν αλλήλων κακά“ [„negėda žmonėms vienas su kitu dalintis nelaime“], kaip sako Euripido Tesėjas. Galbūt mes turime ne mažiau užuojautos dėl būsimos palaimos, nei [jos turėjo] ta barbariška traukų gentis, kuri, kai žmogus atsiranda šiame pasaulyje, ima raudoti ir vaitoti, o kai jis numiršta, linksminasi ir šoka, neslėpdama savo įsitikinimo, kad tas, kuris žengia

⁸⁵ Skausmas; liūdesys; sužeidė mano ausis (klausa); ašarų jėga; didžiulis skausmas; įstums mane į įprastą liūdesį (prastą nuotaiką); mane, užvaldytą sielvarto; apimtą (prispaustą, užgultą) nykumos (liūdesio).

⁸⁶ Versta iš: Saliamonas Risinskis, *Epistolarum*, lap. Dvii verso (II, 4).

į gyvenimą, įžengia į sielvarto pakalnę, o išeidamas iš gyvenimo išsilaisvina iš gausybės širdies skausmų ir patenka į ramybės uostą. Ir, žinoma, teisinga yra mintis: „ον θεοι φιλυσιν, αποθνήσκει νέος“ [„tas, kurį dievai myli, miršta jaunas“]. Kas gi gali būti labiau pagirtina ir naudinga žmogaus darbuose negu [tai,] kai kuo greičiausiai pasiekiamas tikslas koku nors trumpiausiu keliu. Koks dar gali būti trumpesnis kelias į būsimą nemirtingumą nei vaikiškame amžiuje atiduoti duoklę prigimčiai? Juk visi mes neabejotinai žemiškame gyvenime vieni lėčiau, kiti greičiau keliaujame nuo žmogiškų dalykų Dievo link. Bet kodėl aš pilu vandenį į okeaną? Tu, pats būdamas išmintingas, pakankamai apie tai žinai. Vis dėlto, kadangi apdainavau neišdailintoje giesmėje vaikelio gimimą, nutariau ta pačia plunksna papasakoti ateičiai apie jos mirties dieną; taigi siunčiu dvi aštuonių eilučių epitafijas, sukurtas tam atvejui; jei jos tau nusišypsos, priimk kaip paguodą, jei bus nemalonus, neprarandu vilties, kad tu liksi patenkintas savo dvasios valingumu.⁸⁷

Laiškų rašymo vadovėliuose labai aiškiai, tiesiog papunkčiui nusakoma, kaip rašomas guodžiamasis laiškas:

Jei norime ką nors paguosti, tai darome keturiais būdais: pirmiausia parodykime, kad kenčiame kartu su asmeniu, kuriam rašome, arba kad asmeniškai esame paliesti [nelaimės], arba parašykime ir apie tai, ir apie tai; toliau nupasakokime, koks trumpas yra žmogaus gyvenimas, ir patvirtinkime, kad atėjome į pasaulį, paklusdami tam įstatymui [...]; pridėkime, kad nereikia išgyventi dėl nelaimių, kurių jokių būdu neįmanoma išvengti; toliau pasakykime, kad nereikia tikėti permainingais, [tam] amžiu netinkamais ir trapiais [dalykais], tik Dievu; pagaliau patvirtinkime, kad mūsų neužklupo tokios nelaimės ar negandos, kurių nebūtų patyrę žmonės, gyvenę prieš mus. Taip pat pridėkime, jei laikysime tinkamu, [kokį] pavyzdį iš pagoniškosios Antikos, kad iš ten pasisemtume kokių nors argumentų.⁸⁸

Kaip matome, Risinskis buvo uolus tokių vadovėlių skaitytojas. Ne ką mažiau įspūdingai jo laiškuose reiškiamas ir džiaugsmas (I, 21),

⁸⁷ *Ibid.*, lap. Gviii verso–H recto (II, 31). Čia taip pat naudotasi rusišku J. Po-reckio vertimu, žr.: Яков Порецкий, *Соломон Рыбинский*, p. 34–35. Plg. Servijaus Sulpicijaus Rufo guodžiamąjį laišką, siųstą mirus Cicerono dukrelei Tulijai, taip pat Cicerono atsakymą, žr. Cicero *Ad fam.* IV, 13, 1; VI, 10; VI, 13, 1.

⁸⁸ Versta straipsnio autorės iš: Jan Ursyn z Krakowa, *Modus epistolandi cum epistolis exemplaribus et orationibus annexis*, p. 21 (10).

pyktis (I, 22) bei kiti jausmai. Žinoma, tokia jausmų raiška yra ir to meto retorikos dalis. Tai puikiai iliustruoja minėtas neva Mirandolos rašytas laiškas broliui. Čia matome gerokai hiperbolizuotą liūdesio jausmą, išvykus draugui. Laiškas kiek panašus į parodiją, primenančią paties Erazmo Roterdamiečio kai kuriuos jaunystės laiškus. Palyginkime vieną iš gausybės panašaus pobūdžio didžiojo olando laiškų, rašytų draugams, ir Risinskio-Mirandolos laiško fragmentus. 1487 m. Erazmas rašo draugui Servacijui Rodžeriui (Servatius Roger, vienuolyno prioras) verksmingą laišką:

Miliausias Servacijau, nors aš negalėjau skaityti Tavo laiško be ašarų, tačiau jis ne tik išskleidė mano vidinį skausmą, kuris mane jau stipriai nukamavo, bet ir netikėtai pralinksmino. Kaip dera džiaugsmas prie ašarų? Skaitydamas Tavo mielą laišką, verkiau iš džiaugsmo dėl Tavo neapgaulingo taip geidžiamos meilės man liudijimo ir verkdamas džiaugiausi. Prieš tai ištisas dienas raudodamas dejavau iš liūdesio; tačiau paskui pratrūko ašarų liūtis, kuri suvilgė Tavo laišką, ne iš skausmo pripildytos krūtinės, o iš neapsakomos meilės Tau. Tikėk manimi, yra ir meilės ašaros, ji taip pat turi savo džiaugsmus. Ir kas, mielasis Servacijau, turi tokią akmeninę širdį, kad nelietų ašarų skaitydamas tokį laišką, kaip Tavo? Kokie gražūs žodžiai, koks žavus turinys, argi tai ne ypatingos meilės liudijimas! Ir kiek aš jį beskaityčiau (aš skaitau jį beveik kas valandą), atrodo, girdžiu savo Servacijaus balsą, matau jo draugišką veidą. Kadangi dabar mes negalime pasikalbėti, mane guodžia laiškas, jis sujungia mane su tolimuoju Servacijumi, ir čia deramai galiu pacituoti Vergilijų [Aen. 4, 83]: „Girdi ir mato jį, nesantį šičia“⁸⁹. Savo laišku mane praturtinai ir padarei laimingesnį, negu Aleksandrą Didįjį – visi jo triumfai arba Krežą – jo turtai.

Bet aš, kuris nepaprastai Tave myliu, maldauju, antroji mano sielos puse, nenustumk manęs vėl į skausmo bedugnę. Patikėk manim, aš kenčiu nuo Tavo pykčio, kurį pajutęs pusiau apmirštu. Pagailėk mylinčiojo, juk Tu žinai mano charakterį, žinai mano polinkį. Aš esu per daug jautrus, kad galėčiau pakelti tokį žiaurų žaidimą; be to, atvirai kalbant, tai nėra mylinčiojo užduotis skaudinti tą, kuris jį myli, net ir juokais. Jei aš Tave, kaip rašai, anksčiau esu įskaudinęs, sakydamas, kad Tu veidmainiauji ir slapukauji, tai pagalvok, mielas Servacijau, jei Tau tai taip sunku ir pikta, bet kaip dar skaudžiau man kasdien tai iš Tavęs

⁸⁹ Žr. Vergilijus, *Eneida*, iš lotynų kalbos vertė Antanas Dambrauskas, Vilnius: Vaga, 1989, p. 67.

patirti. Kas yra svarbiausia tikroje draugystėje, jei ne su draugu pasidalinti paslaptimi, jei jis tai vertina. Tai sakyti „ne“, tai teigti „taip“ ir vėl kitaip kalbėti, – aš klausiu Tavęs, ar tai ne veidmainiavimas ir slapukiškas žaidimas? Daryk ką nori, bet nesišaipyk iš savo geriausio draugo. Kaip ten bebūtų, sakyk tiesiai; jautriai sielai nieko nėra labiau kankinančio. Ir jeigu aš Tavęs negaliu suminkštinti šiame reikale ir, Vergilijaus žodžiais tariant [Aen. 5, 449f], „veltui lieja vargšas ašaras, mirti norėčiau aš ir niekad nematyti dangaus skliauto“. Lik sveika, mano viltie, vienintele mano gyvenimo paguoda. Tegul kaip galima greičiau Tavo laiškas pasiekia mane.⁹⁰

O dabar pateiksime Risinskio laiško broliui, rašyto Mirandolos vardu, ištrauką:

Pagaliau man pasisėkė pasigėrėti šiuo veidu, kurį jau labai seniai troškau pamatyti. Atrodo, kad tavęs nėra metus, mieliausiasis broli, nors tavęs nėra tik 40 dienų. Toks liūdesys atslinko tau išvykus, kad aš ėmiau abejoti, ar galėsiu ilgiau likti gyvas, jei ne viltis, kad, daugelio nuomone, tu greitai grįši. Jei galėtum pažvelgti į kurį nors iš mūsų, įstrigusių tarp vilties ir baimės, pasakytum, kad [jis yra] tarsi Charonas. Jau taip visa kas buvo apimta ilgesio ir liūdesio, panardinta į nevilgtį; tu būtum pamatęs, kad nė vienas nebuvo linksmas: nudelbti žemėn žvilgsniai, visų sunerimę ir beveik suakmenėję veidai. Jeigu tuo laiku pranašė būtų iškvietusi iš požemių karalystės pas mus Nazoną, tai ne tamsias ar paslaptingas ir sunkiai suprantamas, bet gyvas ir iš tikrųjų vaizdingas metamorfozes jis būtų galėjęs pavaizduoti savo kūriniuose. Bet kam buvo reikalinga [pateikti] tokį mūsų būsto vaizdą? Būtent dėl to, kurio buvimas tą būstą džiugino, kad sugrąžintų jam buvusį linksmumą, kurio nebuvimas [tą džiaugsmą] sumažino. Kodėl gi? Kokia dievų puota vykdavo mūsų buveinėje, kai viską puošė tavo buvimas! Nesuklysi pasakęs, kad tau esant viskas imdavo judėti. Tu ne mažiau, nei tas Panas, tai šmaikštumu, tai pokalbiais, tai puikiomis kalbomis, tai dainomis, tai skambiais, natūraliais ir dainingais žodeliais buvai įpratęs linksminti ir išjudinti. O dabar mes visi panašūs į Batus⁹¹: nė vienas nekalba, o jei kalba, tai jokiū būdu neprimena tavo iškalbos gelmių, niekas nedainuoja, o jei dainuoja, atrodo, kad baubia; ir niekam neateina į galvą nieko, kas galėtų atkreipti visų dėmesį.

⁹⁰ Versta straipsnio autorės iš: Erasmus von Rotterdam, *Briefe*, p. 3–5. Kaip matome, šiame Erazmo tekste išryškėja laiško, kaip tarpininko tarp nesančiųjų vienas šalia kito, koncepcija; taip pat supratimas draugystės, kuri ir labai džiugina, ir labai skaudina, bet yra be galo svarbi Renesanso žmogui.

⁹¹ Batas – piemuo, Merkurijaus paverstas į akmenį.

Nejaugi pelnytai mes viso to netekome ir atrodome beveik priblokšti liūdesio ir vieatvės? Ir jeigu maloniausi buvusių [laikų] prisiminimai apie tave būtų iš mūsų pagrobti, tai reikėtų rūpintis mūsų išgelbėjimu.⁹²

Panašumų, kaip matyti, yra nemažai – ir žodinėje raiškoje, ir parenkant retorines priemones: epitetus, hiperboles, konstruojant frazes kontrasto principu (beje, labai mėgtu ir kitų to meto rašytojų), esama daug sinoniminių pakartojimų su jungtuku *ir*. Tačiau Erazmo laiškas atrodo kaip labai atviras, nuoširdus jaunuolio išsipasakojimas draugui, o Risinskio laiškas – kiek „moksliškesnis“, „dirbtinesnis“, su tam tikra doze ironijos. Beje, ankstyvieji Erazmo laišškai kai kurių mokslininkų yra laikomi daugiau epistolografinio stiliaus pratybomis nei asmeniška išpažintimi⁹³.

Risinskis aukščiausia žmogiškų santykių pakopa laikė žmonių bendravimą, draugystę, kuriai neturi trukdyti nei nuomonių skirtumai, nei amžius, nei kilmė. Žmonės susiję vienas su kitu, kad ir kokie skirtingi jie būtų. Bičiulystės tema jam buvo labai artima, svarbi, todėl daugumoje laiškų apie ją ir svarstoma, kartais nors probėkšmiai, net kalbant visai kita tema. Kaip matėme ir iš Erazmo laiškų, ji buvo ypač aktuali Renesanso žmonėms, humanistams, o tą pavyzdį jie ėmė iš Antikos žymiųjų „draugų porų“: Oresto ir Pilado, Damono ir Pintijo, Tesėjo ir Piritoto, taip pat Dovydo ir Jonatano⁹⁴. Tokias poras mini ir

⁹² Versta iš: Saliamonas Risinskis, *Epistolarum*, lap. Ciii recto-verso (I, 19).

⁹³ Apie tai žr. Johan Huizinga, *Erazmas*, p. 22.

⁹⁴ *Ibid.*, p. 22–23. Huizinga teigia, kad netramdomas jaunojo Erazmo draugiškumo jausmas visai atitiko tų laikų dvasią. XV a. pasaulietiniuose sluoksniuose sentimentalios draugystės buvo tokia pat gero tono dalis, kaip ir XVIII a. pabaigoje. Jis sako, kad artimos draugystės saitai buvę ir savitas naujojo maldingumo požymis. Taip pat pateikiama Erazmo laiško Servacijui ištrauka: „esu tokios dvasios, kad šiame gyvenime už draugystę nieko labiau nevertinsiu, nieko karščiau netrokšiu, nieko uoliau nesergėsiu“. Jaunystė, sakęs Erazmas, linkusi užsidedti liepsningu prielankumu atskiriems bičiuliams. Daugiau apie draugystės svarbą humanistams, net tam tikrą jos kultą žr.: Dovilė Keršienė, „Cicerono laišškai ir Renesanso humanistinės epistolografijos tradicija“, p. 75–76. Pats Risinskis buvo skaitęs, kaip mini ne viename laiške, Cicerono kūrinių apie draugystę – *Lelijus, arba Apie bičiulystę*, parašytą 44 m. pr. Kr. Šiame veikale oratorius taip apibūdina draugystę: „Juk bičiulystė yra ne kas kita, kaip sutarimas dėl visų dieviškų ir

rinkinio autorius (II, 4). Daugelyje Risinskio laiškų rasime žodžius: *amicitia, amor, amicus*. Kaip sakė Ciceronas, visi jie kilę iš tos pačios šaknies⁹⁵. Natūralu, nes laiškai rašomi draugams arba pasinaudojant jais norima susidraugauti, palaikyti draugiškus santykius. Draugams reikia jausti meilę (*amor*) ir atlikti pareigą (*officium*): paskatinti ir palaikyti draugystę nuolatos rašomais laiškais, padėti bičiuliui atskleisti ir tobulinti savo talentą, draugiškai (*familiariter*) kalbėtis, polemizuoti įvairiais klausimais su šalia nesančiu bičiuliu, paprašyti paslaugos, paguosti, pamokyti (I, 12; 17; 20; II, 2; 4; 5; 6; 9; 10; 15; 19; 21; 22 ir kt.). Štai ką apie tai rašo Erazmas 1497 m. vasario 4 d. laiške Johannesui Mombaertui:

Rašau ne abatui, ne priorui, o draugiškai plepu su draugu. Koks džiaugsmas, kad paprašei manęs laiško! Aš apgailėstauju ir man pikta, kad negalėjau tesėti to taip, kaip norėjau. Aš ką tik išsikapsčiau iš ligos, dar ne visai gerai jaučiuosi ir esu užsiėmęs labiau nei anksčiau. Kaip paprastai apiberčiau tave gausiais, žodingais laiškais, kad tau jų būtų gana, nors tu laiškuose bambi – taip kaip ir aš, – [kad] draugystės laišakai per trumpi. Jei nepateisinsi mano užimtumo, tai tavo meilumas atsilieps mano savijautai. Kai tik turėsiu laiko ir man bus geriau, pasirodysiu pas tave dažnai ir žodingais laiškais. Nieko nėra man mieliau, kaip rašyti mokytiems draugams arba skaityti jų laiškus.⁹⁶

Risinskis laiškuose pateikia ir Antikos, ir krikščionybės laikų draugystės pavyzdžių (II, 4; 10 ir kt.). O jei ir nekalbama apie pačią draugystę, tai bent pabrėžiamas kreipinys į adresatą: *amicus amantissimus, carissimus, amicissimus, suavissimus, mellitissimus* (pvz., II, 12). Taigi nepastoviam Protėjui tarsi priešpriešinama ištikimoji draugystė. Laiškuose aptariamas draugystės ir tiesos klausimas: nors gabusis literatas Risinskis ir kritikuoja kokį savo draugo ar kito garsaus mokslininko, jo manymu, netikusį antikinio kūrinio vertimą ar ko-

žmogiškų dalykų kartu su maloningumu ir prieraišumu, ir aš nežinau, ar nemirtingieji dievai ką dar puikesnio už jį dovanoto žmonėms, išskyrus, aišku, išmintį“, žr. Markas Tulijus Ciceronas, *Pokalbiai apie senatvę ir bičiulystę*, p. 74.

⁹⁵ *Ibid.*, p. 78 (Cicero, VIII, 26).

⁹⁶ Versta straipsnio autorės iš: Erasmus von Rotterdam, *Briefe*, p. 17–18.

mentarą, bet tai daro subtiliai, neminėdamas vardų, nesityčiodamas. Jis gerbia kito pastangas, žinias ir nenori, kad nukentėtų draugystė. Vis dėlto tiesa jam svarbesnė: *Juk mes, nors ir daug ką skolingi draugystei, bet daug labiau – tiesai. Pastarosios mums dėl būtinybės privalu laikytis labiau, nes draugas Platonas, draugas Sokratas, bet didesnė draugė tiesa*⁹⁷.

Apie valstybę, visuomenę, tautą turime turbūt tik vieną Risinskio laišką, rašytą Janui Petricijui. Šiame tekste autorius pateikia žinomo antitrinitorių rašytojo Andriaus Alciato (Andrea Alciati) žodžius: *Kai puola į mūšį, darydami žaizdas vienas kitam, žiauri liūtė nagais, šermas – iltimis, pėslys atskrenda pasižvalgyti ir griebia grobį. Nugalėtojo šlovė tampa būsimu jo grobiu*. Toliau adresantas daro tokią išvadą: *Tokiu pat būdu daugelis valstybių, kai kildavo tarpusavio neapykanta ir liepsnojo vidiniai nesutarimai, buvo užpultos ir sunaikintos išorės priešų, patyrusios didelių nuostolių*⁹⁸. Taigi kai valstybę drasko vidinės rietenos, tai ją lengva užpulti ir nuniokoti. Laiškų rinkinyje nėra pateiktas aiškus Risinskio požiūris į valstybę, nėra plačiai gvildenamos su tuo susijusios problemos, nepolemizuojama dėl to su adresatais. Tuo jis labai skiriasi nuo kitų savo amžininkų – Rotundo, Volano ir daugelio kitų. Jam rūpi kiti – filosofiniai, etiniai, literatūriniai ir panašūs dalykai.

Risinskis ne kartą svajotojo apie keliones į kitus kraštus, siekdamas naujos patirties, mokslo, įspūdžių ir norėdamas užmezgti naujų intelektualių pažinčių (II, 25). Ir štai, pasitaikė proga išpildyti vieną iš tokių svajonių. Tai buvo jo kelionė į Vokietiją, lydint bajoraičius Bučinskius į Altdorfo akademiją. 1587 m. birželio 5 d. Risinskis parašė laišką iš Altdorfo Janui Borisovijui apie pažintinę išvyką prie Dunojaus ištakų ir aukštupio. Autorius bičiuliui apie tai pasakoja tarsi nenorom, tarsi šio verčiamas, o pats dėl to – tarsi dar labai kuklindamasis; jis naudoja gausias hiperboles ir metaforas:

⁹⁷ Saliamonas Risinskis, *Epistolarum*, lap. Gii recto (II, 22).

⁹⁸ *Ibid.*, lap. Fviii verso (II, 20).

Pasakoju todėl, kad primygtinai prašai, dar daugiau – tu man visai ausis išūžei, švelniai tariant, o šiaip jau stačiai apkurтинai savo prašymais: „Aprašyk savo drąsiasias klajones po svetimas žemes!“ Tiesą sakant, tai buvo ne klajonės ir ne tokios jau varginančios kelionės, bet visas laikas, kurį paskyrėme šiam reikalui, neviršijo ir dvidešimties dienų. Į kelią leidomės kovo 6, o baigėme 25. Tu klausi, kokio ilgio buvo maršrutas, – iš viso 50 000 žingsnių⁹⁹. Mes tik probėkšmiai matėme vietoves, įdėmiau jų neapžiūrėjome, todėl į akiratį pakliūdavo labai nedaug kas.¹⁰⁰

Toliau keliauninkas aprašo aplankytus miestus, pateikdamas jų istorinį, geografinį ar kultūrinį apibūdinimą. Laiško pabaigoje tarsi susigriebia parašęs per ilgą laišką ir taip sulaužęs įprasto laiško taisykles. Bet dar prideda papildymą, tai yra savo sukurtus ketureilius, skirtus aplankytiems miestams, pridurdamas, kad dėl jų atrodys, jog laiškas „ištiesė uodegą“ ir pelnytai bus vadinamas „uodeguotu“.

Čia verta prisiminti kito keliauninko – Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio (1549–1616) – *Kelionės į Jeruzalę* (1601) aprašymo pradžią:

Pageidauji, kad Tau parašyčiau ne tiktai apie šios Dievo vardan pradėtos mano kelionės sumanymą ir eigą, bet ir apie priežastį, kuri mane paskatino leistis į tokią tolimą ir, kaip daugeliui atrodo, net pavojingą piligrimo kelionę, ypač dar kai tokia silpna, pašlijusi sveikata, kas daugeliui, o ypač Tau, gerai žinoma. [...] Taigi patenkindamas Tavo norą, siunčiu Tau šitos savo kelionės pradžią, kiek galiu apie ją prisiminti, tik to geisdamas, kad žinotum ją Tau vienam parašytą esant. Dėl mūsų abipusio įpročio ir šeimos ryšio negaliu atsisakyti Tau neparašęs, tačiau labai noriu, kad tie mano dalykai būtų kuo mažiausiai kitiems žinomi.¹⁰¹

Kaip matyti, panašumų esama nemažai: ir reiškiant begalinį kuklumą – neva apie kelionę verčiąs pasakoti draugas, ir tarsi skiriant laišką tik vienam adresatui, nors turbūt abu kūriniai buvo rašomi, neatmetant minties apie galimą turinio paviešinimą. Autorius tarsi neįsipareigoja pateikti išsamaus kelionės aprašymo, nuteikia skaitytoją

⁹⁹ Romėniškas žingsnis – 1,47 m, romėniška mylia – 1478,7 m.

¹⁰⁰ Saliamonas Risinskas, *Epistolarum*, lap. Hiii recto-verso (II, 38).

¹⁰¹ Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, *Kelionė į Jeruzalę*, iš lotynų kalbos vertė Ona Matusevičiūtė, Vilnius: Mintis, 1990, p. 32.

nedėti didelių vilčių. Tačiau Radvilos kelionės aprašymas, dėl kurio pirminės formos mokslininkai nesutaria, buvo leistas daugybę kartų ir turėjo milžinišką pasisekimą, buvo tam tikras tų laikų bestseleris¹⁰². Beje, abiejų autorių keliauta panašiu metu: Risinkio – 1587 m., o Radvilos – 1582–1584 m.

Tematika ir stiliumi nuo kitų LDK epistolografinių kūrinių ypač skiriasi Risinskio laiškas, skirtas Tobijui Wiśniowskiui. Jis kupinas ironijos, humoro; kartu jame galima išvelgti gilią prasmę, skaudžią gyvenimišką patirtį. Laiške svarstoma apie asilą kaip apie tam tikrą žmogaus savybių – kvailumo, užsispyrimo arba kantrumo, darbštumo ir pan. – simbolį, ir tai daroma „rimtu veidu“, tik su žybsinčiomis ironija akimis. Panašių kūrinių yra parašę Europos didieji mąstytojai, pavyzdžiui, prisiminkime Erazmo Roterdamiečio *Pagiriamąjį žodį kvailybei* (1508). Bet sugrįžkime prie Risinskio asilo aptarimo ir pasimėgaukime puikiu humanistiniu stiliumi, autoriaus kūrybiškumu, intelektualiu žaidimu:

Is tavo laiško, rašyto tėvui, supratau, kad tau neužtenka medžiagos asilo esminiams bruožams aprašyti. Žinoma, tu patekai į gana kvailą padėtį. Kas gi, pakylėtas šlovės, nedirba toje srityje, kuri, kaip visų bendrai pripažįstama, laikoma reikalinga ir neginčijama. Toks [rašytojas] taptų balta varna. Vis dėlto tau nereikėtų nusiminti. Kiek kartų, būna, peikia ir koneveikia sąžiningesnius. Taigi, [ir] atvirksčiai, nėra nieko tokio menko ir niekingo, kad negalėtų tapti peikimo objektu.

Kuo stropiausiai pasiruošęs, imuosi darbo. Taigi tegul asilas būna gyvuliu, visiškai niekinamu ir kvailu; juo netgi žymusis frygų pasakininkas¹⁰³ naudojasi, tik peikdamas [ką nors], tai yra norėdamas parodyti jo kvailumą. Dėl to ir netikusius

¹⁰² Manoma, kad literatūrinę laiškų formą, populiarią XVI–XVII a. Europos literatūroje, Našlaitėlio tekstui, rengdamas spaudai lotyniškąjį jo variantą, suteikė kardinolo Hozijaus sekretorius Tomas Treteris. Būtent jis, pasitaręs su jėzuitais, nutarė, kad šis aprašymas neturėtų būti dienoraščio formos. Dėl propagandinių tikslų, kad su skaitytoju būtų užmegztas dar glaudesnis ryšys, suteikė veikalui keturių plačių laiškų draugui formą. Tokia kūrinio konstrukcija atitiko to meto rašymo kanoną. Mokslininkai spėja, kad šios kelionės rankraštis gali būti rašytas apie 1590–1591 m. Apie tai daugiau žr.: *ibid.*, p. 17–20; Tomasz Kempa, *Mikotaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549–1616): Wojewoda wileński*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Semper“, 2000, p. 123–126.

¹⁰³ T. y. Ezopas.

bei kvailius žmones tai kvailiais, tai asilais prasta liaudis pravardžiuoja. Nors tai [randame] frygo knygoje, vis dėlto Aristotelis knygoje apie gyvūnus pasakoja, kad asilas darbštus, pakankamai kantrus, gimęs didelei žmonių naudai. Jis – paprastas gyvūnas, todėl siauraproty, iškenčiantis šaltį, didelius nepriteklius. Iš tiesų, nė vienas netampa išmintingas, nieko neiškentėjęs. Vienos šventos knygos labai giria ir pabrėžia šito gyvūno pranašumą. Labiausiai žinomas atvejis su nenugalimu herojumi Samsonu, kuris nukovė tūkstantį vyrų asilo žandikauliu. Iš jo po kurio laiko ėmė srūti gausūs šaltiniai. Šitas atvejis, be abejo, rodo tai, kad Dievas ir stipriausius žmones įveikia silpnųjų rankomis, o šmaikščiausius šito pasaulio sofistus ir išminčius įveikia prasciokų bei neišmanėlių lūpomis. Paminėsiu ir tai, ką poetai pasakoja apie Jupiterį, kuris, pasinaudojęs asilu, atskleidė žmonėms tam tikras paslaptis. Iš tiesų, geriausias ir galingiausias Dievas perdavė mums savo valią per paprastus ir netašytus apaštalus. Daug yra tokių rašytojų, kurie stengėsi šlovinti šią dvasingą būtybę. Šitai ir aš darau šiame laiške. Jame lengvai išsirinksi tai, kas galėtų tikti tavo sumanymui. Visiškai pagrįstai galėjo Samsonas kaip išskirtinumo ženklą panaudoti asilo žandikaulį, ir jam nebuvo gėda pateikti jį kaip giminės ženklą. O kiti kaip išskirtinumo ženklą rodė meškas, liūtus, erelius, grifus ir nežinia kokias dar pabaisas, svetimas žmogiškai prigimčiai.¹⁰⁴

Pasirodo, ir prastuose dalykuose galima įžiūrėti gera, tą patį objektą galima ir paniekinti, ir išaukštinti. Pateikdamas pavyzdžių iš antikinės literatūros ir Šventojo Rašto, Risinskis parodo savo nemenką erudiciją, taip pat pasišaipto iš didikų herbuose vaizduojamų simbolių.

Risinskio laiškuose, kaip įprasta asmeninėje realioje korespondencijoje, taip pat pranešamos naujienos arba jų prašoma (I, 11, 14); pavyzdžiui, viename laiške prašoma surasti geresnį darbą (I, 1; 9) arba atsiųsti veikalo kopiją (II, 30); kituose kalbama apie reikalus (I, 8, 9, 10, 13, 16); rekomenduojama arba to prašoma (I, 20); linkima pasveikti (I, 4) ir t. t. Rinkinyje aptariama ir daugiau įdomių temų, kurių išsamus aptarimas reikalautų atskiro darbo. Taigi Risinskio epistoliniuose tekstuose stebime spalvingą žmogiškąjį spektaklį – *theatrum*

¹⁰⁴ Saliamonas Risinskis, *Epistolarum*, lap. B7 verso–B8 recto–verso (I, 16). Verčiant iš lotynų kalbos taip pat naudotasi ir J. Poreckio vertimu į rusų kalbą, žr.: Яков Порецкий, *Соломон Рысинский*, p. 32–33.

vitae humanae – žmogaus jausmų, aistrų, veiksmų, minčių ir poelgių aptarimą bei vertinimą.

Rašydamas laišką, autorius laikosi elementarių kompozicijos taisyklių: pradžioje visada pateikiamas kreipinys – kas kam rašo, linkėjimai (*salutem plurimam dicit*). Laiškai pradedami naudojant tipiškas, „privalomas“ formules, kuriose išsakomas adresanto nuoširdus, ilgesingas laiškų iš draugo laukimas, džiaugsmas jį gavus, pasiteisinimas dėl nerašymo: *daug džiaugsmo man suteikė tavo laiškas; pažadėjau tau parašyti, tai ir rašau ar siunčiu; per ilgai tylėjai* (I, 11; 14); *rašau, nors nėra rimtos priežasties rašyti; bent trim žodžiais* (ar *laiškeliu – curto epistolio, litterula*) *tave pasveikinsiu, ką nors papasakosiu* (I, 15); *seniai negavau iš tavęs laiškų, mane palaiko tik prisiminimas apie tave ir tavo laišakai* (II, 23); *rašau, nes visiškai išūžei man ausis* (II, 38); *patyriau ekstazę, gavęs tavo laišką* (II, 3) ir pan.¹⁰⁵ Tačiau Risinskis ne visada jas naudoja: kai kada pradeda iš karto nuo reikalo ar kokių tų minutę jam svarbių minčių, pateikia kokį filosofinį, susijusį su tema, apmąstymą, pavyzdį, trumpą istoriją ir pan. Keli laiškai pradedami eiliuotai (I, 17; II, 25; 40). Toliau adresantas paprastai išdėsto „reikalą“, o pabaigoje pateikia išvadas-užbaigimą (pvz., II, 20).

Laiškų pabaigoje irgi naudojamos privalomos formulės. Tačiau ir čia pasireiškia autoriaus išradingumas bei išmonė: vos ne kiekvienas Risinskio laiškas užbaigiamas vis kitaip. Net jei rašo tik metus, tai viename laiške rašo datą skaičiais, o kitame – žodžiais. Neretai priklausomai nuo to, kam siunčiamas epistolinis tekstas, pabaigoje parašoma krikščioniška arba antikinė (*bene vale*) atsiveikinimo formulė. Pateiksime keletą įdomiausių, išradingiausių laiško pabaigos, datos užrašymo pavyzdžių: *anno a Christo unigenito Dei filio, orbi in carne manifestato* (II, 10: „[parašyta] metais nuo tada, kai Kristus, Viengimis Dievo Sūnus, apsirėiškė pasauliui kūne“); *anno ab incarnatione filii Dei*

¹⁰⁵ Plg. kas sakoma apie laiško kompoziciją laiškų rašymo vadovėliuose, pvz., Jan Ursyn z Krakowa, *Modus epistolandi cum epistolis exemplaribus et orationibus annexis*, p. 33 (16)–35 (17).

1585 (I, 15: „1585-aisiais metais po Dievo Sūnaus įsikūnijimo“); *anno salutiferae nativitatis* (II, 1: „Išganymą atnešusio gimimo metais“); *a nato Christo sesquimillesimo supra octogesimum quintum anno* (I, 11: „1585 metais nuo Kristaus gimimo“) ir kt.

Laiško stilius, pagal to meto epistolografijos taisykles, turėjo priklausyti nuo to, kam, dėl ko ir kokia tema rašoma. Atrodo, šių reikalavimų Risinskis irgi laikėsi. „Demostenui“ Bučinskiui jis rašo su ironija, pakiliu, išpūstu, retoriniu stiliumi, nes tai – tarsi laiškas-parodija; guodžiamąjį tekstą jis rašo pakiliai, filosofišškai; kiek pakylėta kalbėjimo maniera jaučiasi tada, kai moko auklėtinius; kai nori įsiteikti – naudoja pataikaujantį, filosofšką rašymo būdą ir pan. Risinskio laiškam būdinga argumentacija, logika, gausybė pavyzdžių, palyginių. Vartojama daugybė Antikos realijų, citatų, posakių. Būdingi ilgi, sudėtingi sakiniai; dažnai naudojami sinonimai su jungtuku *ir* (pvz., II, 13). Daug įterptinių žodelių ar sakinių autoriaus pasitelkiama, kai norima sukurti netikrumo, abejonės jausmą, neperšant savosios nuomonės, bet pateikiant mandagų siūlymą ar norint sukurti dialogo įspūdį – tarsi pertrauktą kalbėjimą (pavyzdžiui, II, 13; 17). Gražios laišku metaforos, vaizdingi posakiai (II, 25); apskritai naudojama nemažai retorinių priemonių, kurios būdingos ir kitiems to meto tekstams: antonimai, retoriniai klausimai, pakartojimai, įterptiniai klausimai, kontrasto principas, hiperbolė, ironija ir t. t. Risinskio epistolinius tekstus taikliai apibūdino jo bičiulis Cunas iš Vokietijos savo laiške (II, 35), pavadinęs iš Risinskio gautus laiškus *mokyčiausiais*, *humanistiškiausiais* (*doctissimas*, *humanissimas*)¹⁰⁶.

Laiškų rinkinio pabaigoje Risinskis kreipiasi į malonųjį skaitytoją:

Akyliausias iš kitados gyvenusiųjų Linkėjas¹⁰⁷ buvo apgautas. Ką čia Linkėjas? Net Argas¹⁰⁸, akyliausias iš visų žmonių, kurie yra ir kurie buvo, ir tas buvo apgautas. Tu, gerasis skaitytojau, nejaugi manai, kad knygininkas, apdovanotas dviem

¹⁰⁶ Saliamonas Risinskis, *Epistolarum*, lap. Hii recto.

¹⁰⁷ Linkėjas – mitinis herojus, turėjęs ypač gerą regėjimą: jis galėjo matyti kiaurai žemę ir uolas.

¹⁰⁸ Tai daugiaakis milžinas, miegant dalis jo akių būdavo atmerktos.

akimis, negali klysti, jeigu Argas, turėjęs šimto akių regėjimą, galėjo [suklysti]? Blogai. Jausmai – apgaulingi, regėjimas – labiausiai. Jie yra žmonės kaip ir mes: niekas, kas žmogiška, jiems nesvetima; jie negali [išvengti], kad nebūtų apgauti, neklystų, nesuklyptų. Nė vienas iš mūsų neturi tokio aštraus regėjimo, kaip erelis arba Epidauro gyvatė. Vidurdienį mes elgiamės kaip kurmiai.¹⁰⁹

Taigi rinkinį pradeda Protėjas, o baigia Argas ir Linkėjas: visais atvejais pabrėžiamas permainingumas, nepastovumas ir apgaulė. Bet juk klysti žmogiška. Nors šie pabaigos žodžiai įspėja apie klaidas, padarytas spaustuvinininko, tačiau kartu jie įteigia skaitytojams abejonę, pažadina kritinį santykį su skaitomu tekstu ir su aplinka, tarsi skatina ieškoti tiesos ir nebijoti klysti.

Saliamonas Risinskis savo laiškų tomelio turiniu, stiliumi, raiška atrodo tikras europietis humanistas; kartu jis labai skiriasi nuo kitų XVI–XVII a. LDK epistolografų. Risinskio laiškai – pirmas humanistinės epistolografijos pavyzdys LDK, išleistas rinkinio pavidalu, atspindintis būdingas to laiko Europos humanistų kūrybos tendencijas, nes analizuojami ne lokalūs dalykai, o pateikiami bendražmogiški, platesnės problematikos literatūriniai, filosofiniai, etiniai ir kitokie apmąstymai, jaučiamas platus kultūrinis kontekstas. Rinkinyje atsiškleidžia puikus autoriaus išsilavinimas, literatūrinė kultūra ir pedagoginė erudicija. Taigi nors Risinskis ir nėra itin originalus Vakarų Europos filosofinės ar literatūrinės minties kontekste, bet tikrai savitas ir kitoks LDK kultūros erdvėje.

Iteikta: 2008-12-08
Priimta: 2008-12-10

¹⁰⁹ Versta iš: Saliamonas Risinskis, *Epistolarum*, lap. Hviii recto.

Dovilė Keršienė

A COLLECTION OF LETTERS BY SALIAMONAS RISINSKIS:
THEATRUM VITAE HUMANAE

Summary

The work *Epistolarum Solomonis Pantheri, libri duo* by the humanist, man of letters and educator Saliamonas Risinskis (Lat. *Solomo Pantherus, Rysinius*, ca. 1560–1625), published in Altdorf in 1587, is the first epistolographic collection, edited by the author of the Grand Duchy of Lithuania, much different from other works of this nature by the diversity of its themes, the originality of the contents and the style. Early letters of Risinskis's reflect the environment he lived in, his worldview, his interests, his dreams, his relationships at home and abroad. They also add to biographical knowledge and show the talent, creativity, superior intelligence and education of their creator. This letter collection contains a whole arsenal of humanist ideas and themes, which was characteristic for the humanists, philosophers and scientists of the Enlightenment and is equally relevant for people of our times. In the letters, Risinskis ponders on the nature of man, the meaning of life, other ethical, social and existential issues. He discusses the concept of friendship, the importance of science, the power of the mind, literary matters, the issue of talent, the relationship between the poet and the critic; he puts forward humanist pedagogical ideas, describes travels etc. The letters discussed in the present article are the literary debut of Risinskis; they also are a mature declaration of the ideas of an educated, thinking, doubting and creative person.